

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРОСВІТИ БАТЬКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ,
ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮОНА НАПН УКРАЇНИ**

Паскевська Ю.А., Щербина Д.В.

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРОСВІТИ БАТЬКІВ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ, ПОЗАШКІЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ**

Методичні рекомендації

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 11 від 28 жовтня 2019 р.)

Рецензенти:

Кучерявий О.Г. – доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. Зязюна ППООД імені Івана Зязюна НАПН України;
Мільто Л.О. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології вищої школи НПУ імені М.П. Драгоманова.

П 23 **Паскевська Ю.А., Щербина Д.В.**
Педагогічні засади організації просвіти батьків у загальноосвітніх, позашкільних закладах: методичні рекомендації. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. – 106 с.
ISBN 978-966-189-542-2

У методичних рекомендаціях висвітлено педагогічні засади організації просвіти батьків у загальноосвітніх, позашкільних закладах. Проаналізовано окремі аспекти теорії і практики неформальної освіти батьків, підходи щодо конструктивної взаємодії батьків із закладами освіти. Викладено особливості педагогічної просвіти батьків, дієві форми і засоби її організації. Деталізовано особливості розвитку компетентного потенціалу батьків в умовах неформальної та інформальної освіти дорослих. Охарактеризовано психолого-педагогічні технології організації просвіти батьків.

Рекомендовано для батьків і членів родин ЗСО, ЗДО, викладачів і студентів закладів вищої педагогічної освіти, слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти, педагогічного персоналу закладів формальної та неформальної освіти, науковців, аспірантів і докторантів, які досліджують проблеми усвідомленого батьківства.

УДК 374.7 – 055.52

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ I. ПРОСВІТА БАТЬКІВ – АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ	6
1.1. Історичні витоки просвіти батьків	6
1.2. Особливості педагогічної просвіти батьків	12
1.3. Педагогічні принципи просвіти батьків	16
Розділ II. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	20
2.1. Етапи організації діяльності з просвіти батьків	20
2.2. Характеристика форм і засобів педагогічної просвіти батьків	24
Розділ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ	34
3.1. Використання тренінгів та інтерактивних технік для просвіти батьків	34
3.2. Розвиток комунікативної компетентності батьків засобами тренінгових технологій	43
Додаток 1 МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОСВІТНІХ ОРІЄНТАЦІЙ БАТЬКІВ	84
Додаток 2 МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ «ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКИ – ДІТИ»	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99

ПЕРЕДМОВА

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження й передавання культурних цінностей від покоління до покоління. Розвиток психолого-педагогічної складової компетентнісного потенціалу батьків і членів родин як основи вдосконалення сімейного виховання є однією з важливих і складних проблем сучасної педагогічної теорії і практики.

Освіта і просвіта батьків набуває важливого значення й у контексті педагогізації суспільства в цілому й родин – зокрема. Педагогізацію батьків і членів родин доцільно здійснювати у двох напрямках: психолого-педагогічна освіта (просвіта) батьків, залучення батьків до виховної роботи з дітьми у закладах формальної і неформальної освіти. Водночас ефективність ідеї педагогізації батьків залежить від запровадження широкого спектру заходів, форм і методів роботи з батьками, розроблення та вдосконалення відповідного навчально-методичного забезпечення та залучення широкої громадськості до цього процесу.

Методичні рекомендації «Педагогічні засади організації просвіти батьків у загальноосвітніх, позашкільних закладах», створені у рамках виконання фундаментального дослідження з теми «Теоретико-методичні засади розвитку освіти різних категорій дорослого населення» (РК № 0117U001071), рекомендовані для батьків і членів родин ЗСО, ЗДО, викладачів і студентів закладів вищої педагогічної освіти, слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти, педагогічного персоналу закладів неформальної освіти, науковців, аспірантів і докторантів, які досліджують проблеми усвідомленого батьківства.

У першому розділі методичних рекомендацій висвітлено просвіту батьків як актуальну проблему педагогічної науки і практики (автор – Щербина Д.В., кандидат пед. наук, доцент). Другий розділ присвячено аналізу етапів, форм і засобів організації просвіти батьків у загальноосвітніх і позашкільних

зкладах (автор – Паскевська Ю.А., кандидат психол. наук, доцент). У третьому розділі знайшли відображення психолого-педагогічні технології організації просвіти батьків (автор – Паскевська Ю.А., кандидат психол. наук, доцент). У додатках викладено окремі методики щодо роботи з батьками.

Розділ І. ПРОСВІТА БАТЬКІВ – АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

1.1. Історичні витоки просвіти батьків.

У сучасному суспільстві об'єктивно назріла необхідність пошуку нових підходів конструктивної взаємодії батьків і освітніх організацій, у якій би відбивалося об'єднання виховних сил для гармонійного розвитку особистості дитини. Рішення даної проблеми – одна з умов формування громадянського суспільства, у якому вагоме місце займає таке соціальне об'єднання, як батьківське співтовариство. У сучасному суспільстві основи моральних цінностей закладаються у родині. Розвиток особистості дитини ґрунтується на єдності, узгодженості освітньо-виховних впливів дорослих на дитину, а роль сім'ї в системі неможливо переоцінити. Недостатнє знання соціальних і психологічних сторін дитини призводить до руйнування психологічного комфорту сім'ї, заважає емоційному єднанню дитини і батьків, веде до зростання у дітей відхилень в емоційно-вольовій сфері розвитку, де проблеми виникають, як правило, з порушенням внутрішньородинних дитячо-батьківських відносин. Порушуються сімейні зв'язки між поколіннями: замінені активним протистоянням авторитету дорослих, ігноруванням думки батьків, педагогів. Причиною низького авторитету батьків часто виступає їхня недостатня освіченість. Педагоги можуть допомогти батькам – навчать їх аналізувати виховну діяльність, змінювати її відповідно до ступеня важливості результату.

Різноманітні аспекти просвіти батьків розглядалися у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Т.Ф. Алексеєнко, І.Д. Багаєва, Є.В. Бондарєвська, О.В. Безпалько, І.В. Братусь, О.О. Бодальов, Л.С. Виготський, О.І. Волкова, І.В. Гребенніков, І.В. Дубровіна, І.Ф. Ісаєв, Р.М. Капралова,

С.В. Ковальов, М.Д. Копанев, В.В. Красевський, А.В. Мудрик, В.С. Мухіна, І.Д. Ладанова, Г.М. Лактіонова, Т.Л. Лях, Р.В. Овчарова, В.О. Сластьонін, Є.М. Шиянов, Н.Е. Щуркова, Д.С. Яковлєва.

З часів виникнення сім'ї найважливішою її функцією визнається виховна, а батьків вважають першими вихователями своїх дітей. При цьому людство здавна прийшло до розуміння важливості і необхідності спеціальної їх підготовки і навчання батьківства. Свідченням цього є деякі записи таких священних писань, як: «Закони Хаммурапі» (Вавилон – 1750 до н.е.), «Книга Приповістей» (Іудея, цар Соломон – початок 1-го тисячоліття до н.е.), «Бхагавадгіта» (Індія – середина 1-го тисячоліття до н.е.), повчання св. Ієроніма, «Перше вчення отроком» Феофана Прокоповича тощо. Питання керівництва сімейним вихованням детально обгрунтовані у працях філософів і педагогів давнини (Аристотеля, Демокрита, Квентіліана, Плутарха).

Унікальний за своєю значимістю рукописний звід правил суспільного і сімейного життя «Домострой» (XVI ст.), який пропонує батькам конкретні та досить суворі засоби і методи виховання та наголошує на піклуванні про дітей, але радить тримати їх в строгості.

У XVII столітті чималий внесок у справу педагогічної проєсвіти батьків внесли праці Е. Славинецького («Громадянство звичаїв дитячих») і С. Полоцького («Обітниця душевна» і «Вечеря душевна»). Так, Е. Славинецький сформулював понад сто шістдесят правил поведінки, яким батьки повинні були б навчати своїх дітей. Звертаючись до батьків, він підкреслював, що зовнішні прояви (виконання правил поведінки) обов'язково відображають внутрішню сутність людини, що зростає. У свою чергу, С. Полоцький звертав увагу батьків на важливість прикладу дорослих у вихованні.

Саме батьки – перші вихователі – мають найбільший вплив на дітей. Ще Жан-Жак Руссо стверджував, що кожний наступний вихователь менше впливає на дитину, ніж попередній.

Батьки є тими попередніми по відношенню до всіх інших: вихователя дитячого садка, вчителя початкових класів і вчителів-предметників, яким самою природою віддано перевагу.

Великий чеський педагог Ян Амос Коменський (1592-1670) «зробив спробу сприяти духовному відродженню молодого покоління». Головний сенс книги Яна Коменського «Материнська школа» полягає у тому, що діти – це найбільше щастя. Співмешкання двох дорослих людей – ще не сім'я. Її «створює» дитина, оскільки уособлює основне природне призначення сім'ї – розвиток роду людського. За Я.А. Коменським, діти є ні з чим не порівняним скарбом, і до них потрібно ставитися з найбільшою дбайливістю. Він вважав, що хороше початкове виховання дитини в сім'ї є міцним підґрунтям її подальшого виховання освіти (Кузьмінська, 2016). Видатний педагог дає пораду: треба виховувати і навчати дітей ще в дошкільному дитинстві; спізнюватися з цим не можна, бо саме в цей період закладається основа особистості, основа майбутніх успіхів дитини. Вчителі починають не з нуля, а продовжують батьківську працю, вкладену в учня до школи. «... батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями... Вони самі повинні вивчити способи поведження зі своїми скарбами, згідно з їх цінністю, щоб під їх власним керівництвом діти починали зростати в мудрості і любові у бога і людей », – підкреслював автор.

У XVIII столітті «на державному рівні стали вироблятися суворі вимоги до домашнього виховання дітей, що і отримало відображення на сторінках книги «Юності чесне зеркало». Тоді ж члени «Ученої дружини» (А.Д. Кантемир, І.Т. Посошков, Ф. Прокопович, В.Н. Татіщев) з метою освіти батьків обґрунтовують нові ідеї, методи і засоби сімейного виховання.

Німецький педагог Ф. Фребель у кінці XVIII – початку XIX ст. зробив спробу на практиці здійснити підготовку матерів до виховної діяльності. Саме він розробив оригінальну систему суспільного дошкільного виховання і описав прообраз сучасного дитячого садка. Він вважав, що для найкращого резуль-

тату потрібно виховне партнерство батьків і вихователів. Дитячий садок був покликаний надати батькам широке поле для співдіяльності в якості місця зустрічей, де батьки і діти могли б глибше пізнавати один одного. Фрідріх Фребель мріяв реформувати систему виховання маленьких дітей у сім'ях. Для цього він використовував відкриті практичні заняття, показові виступи, навчання батьків у рамках дитячого садка, намагався досягти сприяння та повноцінної участі батьків у дитячому розвитку.

У другій половині XIX століття до батьківської громадськості зверталися видатні педагоги, громадські діячі, серед яких і М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський. Наприклад, М.І. Пирогов закликав вивчати особливості дітей відповідно до їх віку і в міру цього зважати на їх можливості і потреби. До кінця XIX ст. допомога батькам у вихованні надавалася у педагогічних гуртках, до роботи в яких залучалися лікарі, педагоги, гігієністи.

Далі, на початку XX століття, питання сімейної освіти розглядалися у працях П.Ф. Лесгафта («Сімейне виховання дитини і його значення») і П.Ф. Каптерева («Енциклопедія сімейного виховання і навчання»). П.Ф. Каптерев трактував сімейне виховання як «систематичний, цілеспрямований вплив на дитину дорослих членів сім'ї і сімейного укладу». Саме ці роботи вважаються першими науково обґрунтованими і містять чітко сформульовані цілі, завдання, зміст і методи сімейного виховання.

У 20-х роках XX століття був організований випуск науково-популярної літератури для батьків, плакатів з тематики сімейного виховання, демонструвалися тематичні діапозитиви та кінофільми тощо. Так, у своїй «Книзі для батьків» та лекціях про виховання дітей А.С. Макаренко доступною мовою, яскравими прикладами показав виховний потенціал батьків, обґрунтував відповідальність сімейного виховання. Видатний педагог був переконаний, що сімейне виховання – це не стихійний процес, а цілеспрямована діяльність, що потребує ре-

тельної підготовки і реалізації із застосуванням методів прогнозування, моделювання, планування, проєктування, організації взаємин тощо (Рацул, с. 256).

У кінці 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. батьки проявляли жвавий інтерес до педагогічних питань. У переважній більшості своїй батьки охоче слухали лекції на теми про виховання дітей в сім'ї, знайомилися зі спеціальною і художньою літературою. Водночас ігнорувалася ідея індивідуального підходу до поширення педагогічних знань серед батьків. Недостатньо враховувалися особливості кожної окремої сім'ї.

У другій половині ХХ століття складається державна система педагогічної просвіти батьків, яка ґрунтувалася на пропаганді педагогічних знань та взаємодії суспільного й сімейного виховання. Відповідно до цього з'являються поняття «педагогічний всеобуч», «педагогічна пропаганда», «педагогічна просвіта», «педагогічний лікнеп» тощо.

У 70-80-ті роки, як зазначав В.О. Сухомлинський, педагогіка стала «наукою для батьків». Він писав: «Удосконалення, поглиблення суспільного виховання означає не применшення, а посилення ролі сім'ї. Гармонійний, всебічний розвиток можливий тільки там, де два вихователі – школа і сім'я – не тільки діють заодно, ставлячи перед дітьми одні вимоги, а й є єдиними думцями, поділяють одні переконання, завжди виходять з одних і тих же принципів, не допускають ніколи розбіжностей ні у цілях, ні у процесі, ні у засобах виховання». Видатний педагог наголошував, що «сім'я – це первинне середовище, де Людина вчиться творити добро; виховуючи свою дитину, ти виховуєш себе, утверджуєш власне людське достоїнство; батьки і діти – партнери виховного процесу» (Алексєєнко 2017, с. 83).

Відомо, що в ці роки діяв народний університет педагогічних знань з факультетами: сімейного виховання дітей дошкільного віку, сімейного виховання молодших школярів, сімейного виховання підлітків, сімейного виховання старшокласників. Крім того, батьки могли долучитися до педагогічних знань і вмій у «клубах молодих сімей», у «школах молодих матерів»,

на спеціальних семінарах при дитячих садках і школах. Ця система роботи з батьками мала, здебільшого, декларативний і профілактичний характер, вона припинила своє існування з розпадом Радянського Союзу.

У сучасних умовах поняття «просвіта батьків» трактується як постійний процес саморозвитку дорослих, заснований на свідомому їх прагненні до вдосконалення своєї особистості.

Необхідно відзначити, що якщо спочатку педагогічна просвіта батьків полягала у формальному повідомленні їм відомостей, необхідних для виховання дітей, то сьогодні вона являє собою різноманіття знань. Систематична різнобічна педагогічна просвіта батьків передбачає ознайомлення їх з основами теоретичних знань, а більшою мірою з практикою роботи з дітьми.

Батьки, не володіючи достатньою мірою знаннями вікових та індивідуальних особливостей розвитку дитини і методами сімейного виховання, часом здійснюють його наосліп, інтуїтивно. Все це, як правило, не приносить позитивних результатів. У таких сім'ях немає міцних міжособистісних зв'язків між батьками і дітьми і, як наслідок, «авторитетом» стає зовнішнє, часто негативне оточення, що призводить до «виходу» дитини з-під впливу сім'ї.

У багатьох сім'ях головним недоліком є відсутність емоційної близькості між батьками і дітьми, довірливості, доброзичливості, взаєморозуміння. Частина батьків і матерів не виявляють необхідного зацікавленого і співчутливого ставлення до життєдіяльності своїх дітей, не надають їм конкретної допомоги в життєвому і професійному самовизначенні. В окремих сім'ях діти ростуть з перекрученими уявленнями про сенс людського життя, справжні чесноти і цінності, з відсутністю поваги і звички до чесної праці. Сучасний розвиток суспільства вимагає особливої гнучкості в сімейному вихованні, вміння вибудовувати, плекати діалог поколінь.

1.2. Особливості педагогічної просвіти батьків.

У процесі педагогічної просвіти батьків повинні вирішуватися завдання, що сприяють оптимізації процесу сімейного виховання, згуртуванню дітей і батьків. Батьки можуть і повинні навчитися ставитися до дитини, як до рівної, розуміти, що неприпустимо порівнювати її з іншими дітьми; відкривати сильні і слабкі сторони дитини і враховувати їх у вирішенні завдань виховання, проявляти щире зацікавлення у діях дитини і бути готовим до емоційної підтримки.

Просвіта – це процес пропаганди і поширення культури, що передбачає відносно самостійний і вільний відбір індивідами інформації, що повідомляється (Кондрацька & Клепач & Шабловська). Просвітництво передбачає наявність зворотного зв'язку, виявлення позицій суб'єктів у ході обговорення тих чи інших питань – у даному випадку учасники (слухачі) більш активні.

Педагогічна освіта батьків розглядається як організований процес, який надає батькам особливі можливості у виборі і створенні умов виховання дитини в сім'ї та підготовки її до навчання у школі; це фактор і спосіб здійснення педагогічної допомоги родині, при якому батьки оволодівають знаннями і вміннями рішення психолого-педагогічних і соціокультурних проблем виховання дитини; це процес усвідомлення і визначення цілей, можливостей і способів досягнення бажаних результатів при підготовці дітей до школи, що реалізується у співпраці педагогів, батьків і дітей.

Педагогічна просвіта – процес поширення освітніми організаціями, засобами масової інформації та іншими соціальними інститутами психолого-педагогічних знань з питань виховання, розвитку та формування особистості, що передбачає відносно самостійний і вільний відбір батьками інформації, яка повідомляється.

Сучасна людинознавча наука дозволяє стверджувати, що просвіта батьків відбувається протягом усього життя людини,

носить безперервний характер. Оскільки просвіта батьків процес складний і тривалий, вона має кілька складових:

- латентну (приховану) – коли дитина «вбирає» відносини, прийоми, способи, якими її виховують, виховується, а ставши дорослою людиною, їх відтворює;
- традиційну (прийнятну у даній культурі), яка пов'язана з передачею знань, необхідних для життєзабезпечення дитини, та здійснювану традиційними способами навчання;
- ситуативну – коли передача батьками необхідних знань здійснюється за допомогою порад та консультацій, які даються знайомими, рідними, лікарями, вихователями, психологами, педагогами, соціальними працівниками;
- рефлексивну, яка забезпечує аналіз багатовимірних процесів життєвої реальності, наслідків, вчинених батьками дій (дитина розглядається як самостійний суб'єкт відносин).

Найчастіше просвіта батьків носить неформальний характер, хоча існують і певні організовані форми їх навчання. Просвіта батьків спрямована на розвиток особистості, у ній і суб'єктом, і об'єктом може виступати сама людина. Батьки самі з багатьох проблем можуть визначити необхідний їм зміст освіти, виходячи з потреб особистісного розвитку і розвитку своєї дитини. Вивчення батьками самих себе і свого впливу на події, інтеграція отриманих знань у світогляді сприятиме благополуччю сімейного життя, встановленню мирних і добросердних стосунків з дітьми.

Специфікою просвіти батьків є її орієнтація і опосередкований вплив на добробут і життя дітей – звідси відносність багатьох «батьківських знань». Залежно від віку і статі дитини, від умов життя і можливостей сім'ї грамотною буде абсолютно різна поведінка батьків. Ця відносність існувала і раніше, проявляючись у відмінності норм і правил просвіти батьків бідного, середнього і вищого класів.

Для того, щоб процес просвіти батьків здійснювався конструктивно, необхідно, щоб вони самі виступали суб'єктами цього процесу. Тому домінуючими стають питання самоосвіти батьків.

У сучасному житті, яке має свій складний проблемний ряд, у ситуації, яку можна охарактеризувати як кризову для розвитку людства, змінюються принципи побудови освітнього процесу батьків, орієнтованого на розвиток особистості дитини. Перш за все це зміна його парадигмального ряду: від імперативного до особистісного.

Раніше освіта батьків була пов'язана з передачею знань, умінь, навичок і якостей, що дозволяють батькам відтворювати себе і продовжувати культурний і родовий устрій життя. Імперативно задавалося поняття про те, якою повинна бути дитина, потім дорослий, як він повинен вести себе у певних життєвих ситуаціях.

Сьогодні, коли відтворення давно сформованих укладів загрожує людству виродженням, а нові способи вирішення проблем, які виникають, ще не включені у спектр культурної спадкоємності, освіта батьків орієнтується на забезпечення відносно грамотного вирішення актуальних завдань. Людині надаються різні знання, що забезпечують альтернативні підходи. Конкретний вибір робить вона сама, пожинаючи плоди можливих помилок.

Отже, мета освіти батьків – добрі взаємини з дітьми, що сприяють повноцінному розвитку дитини і позитивній самореалізації батьків. Йдеться про набуття знань, умінь, навичок, які охоплюють широкий спектр людинознавчих наук і сферу повсякденного життя.

Провідна цінність освіти батьків – гарантований розвиток дитини. Відмова від понять «правильний батько», «добре вихована дитина» викликана низькою їх ефективністю. У постійно мінливих життєвих ситуаціях «правильний батько» може виявитися «неправильним», а «добре вихована дитина» – непристосованою до життя.

Звичайно, хотілося б, щоб існували незмінні правила поведінки батьків і дітей у тих чи інших життєвих ситуаціях, щоб результати, до яких призводить виконання цих правил, були певними. Однак реальність демонструє постійну зміну навіть найістотніших механізмів: сьогодні дитина частіше робить те, що хочуть від неї батьки, не тому, що вона поважає їх, а тому, що батьки поважають її; не тільки батьки виховують своїх дітей, але все частіше діти вчать і виховують своїх батьків; нав'язування батьками своїх цінностей та ідеалів рано чи пізно призводить до придушення дитини, нерідко й до її опору, який виражається або активно, або пасивно (у формі депресивних станів) (Некомпетентная семья).

Освіта батьків виконує функцію допомоги, підтримки, захисту і дітей, і батьків. Вона забезпечує грамотність вирішення тих чи інших проблем, ініціює відповідальність людини за своїх дітей і свободу педагогічного вибору. Для побудови ефективної освіти батьків у ситуації нестабільного розвитку суспільства важливе значення мають наведені нижче фактори:

- орієнтація на актуальні, значущі проблеми, що впливають на розвиток дітей;
- розвиток батьківської рефлексії; акцент на емоційний аспект життя батьків;
- врахування особистісного досвіду батьків, постійна апеляція до нього, до інтерпретації життєвих і сімейних відносин;
- гнучкість освітніх програм, варіативність змісту, форм і методів освіти батьків;
- стимулюючий ефект паралельного освітнього процесу батьки – діти; відмова від повчального тону;
- об'єднання, консолідація батьків у процесі освіти; визнання свободи волевиявлення батьків, чи брати їм участь в освітньому процесі.

1.3. Педагогічні принципи просвіти батьків.

Просвітництво, на відміну від підтримки і консультиування, відноситься до колективних методів співпраці з батьками. Тому потрібно уважно ставитися до формування вчительської спільноти, яка братиме участь у просвітницькій діяльності. Вчителі мають розробити орієнтовну стратегію психолого-педагогічної освіти і просвіти батьків. Слід ураховувати й те, що

батьки відчують потребу в самоосвіті й саморозвитку у сфері виховання дітей (Головнева, Домашенко, 2015).

Пропонуємо розглянути основні принципи педагогічної просвіти батьків (Удалова, 2014):

1. Гуманістичний характер взаємозв'язку педагога-психолога, дитини та батька: всі учасники є активними учасниками спільної діяльності.
2. Максимальний погляд на індивідуальні особливості людей допомагає організувати педагогічну просвіту за групами проблем: все разом узяте дає можливість підвищити актуальність педагогічної просвіти батьків.
3. Освіта будується, слідуючи логіці розвитку особистості дитини. Систему освіти батьків необхідно створювати з урахуванням всього навчання дитини: воно повинно носити актуальний і випереджальний характер.
4. Принцип індивідуального просування дітей в освоєнні навчального процесу. Різні батьки мають різний темперамент, характер, різну здатність засвоювати знання. Диференціація дорослих обов'язкова, інакше взаємодія у педагогічній освіті батьків не буде результативною.
5. Принцип поєднання репродуктивного та творчого аспектів. Мета педагогів полягає не в тому, щоб батьки засвоїли чужі знання, а побудували свою концепцію виховання, приймаючи свою ситуацію і індивідуальності своєї дитини.
6. Участь всього педагогічного колективу закладу освіти у просвіті батьків.

В основу створення сучасних освітніх програм для батьків можуть бути покладені такі принципи:

- Принцип пріоритетності впливу сімейних відносин, сімейного виховання на становлення особистості дитини.
- Принцип значущості сімейних відносин як провідного компонента виховного потенціалу сім'ї.
- Принцип єдності і несуперечливості впливу сім'ї та освітнього закладу у вихованні дитини.
- Принцип цілісного розвитку дитини, що передбачає відображення різноманіття впливу сім'ї на формування особистості дитини.

Метою навчання батьків є формування оптимальної батьківської позиції, яка виступає психологічною і виховною спрямованістю батьків та заснована на несвідомій оцінці дитини і виражається в певних способах і нормах взаємодії з ними.

Підвищення рівня педагогічної освіти батьків, на думку Є.В. Головної, може проводитися засобами колективних форм роботи (бесід, лекцій, практикумів, диспутів, конференцій) і індивідуальних (індивідуальні бесіди, консультації) (Головна, Домашенко, 2015).

Різні форми роботи обов'язково повинні бути взаємопов'язані і представляти єдину цілісну систему (лекції, практикуми, семінари, бесіди, консультації та ін.).

Серед форм педагогічної освіти найбільшого поширення набули такі (Вражнова, 2018):

- традиційні: батьківські збори, лекції, вечори запитань і відповідей, диспути, дні відкритих дверей;
- нетрадиційні: ділові ігри, регламентовані дискусії, обмін батьківських думок.

Форми педагогічної освіти батьків: індивідуальні, групові, публічні виступи та ін.

В освіті батьків найбільшого поширення набули такі засоби навчання: *вербальні* (бесіди, лекції, виступи на радіо, по телебаченню), публіцистика (друковані та електронні ЗМІ); *наочні* (плакати, буклети, пам'ятки); *інтерактивні* тощо.

Наголосимо, що практично безмежні можливості для педагогічної освіти батьків надають Інтернет і різні веб-сайти педагогічної і психологічної спрямованості.

Різноманітні форми роботи з батьками дозволяють підійти до вирішення проблеми з різних сторін, аналізувати досвід педагогів, психологів, батьків та дітей. У процесі роботи з батьками можливі найрізноманітніші теми і форми проведення, головне, щоб вони зацікавили батьків, змусили їх переглянути своє ставлення до виховання дітей. Прагнути стати дитині не тільки вихователем і батьком, а ще другом і помічником.

Великі перспективи має колективна робота з батьками: широка освітленість питань з педагогіки і психології, обмін життєвим досвідом, залучення сім'ї до активної участі в житті школи. Ця робота складається з двох напрямів: перш за все підвищення педагогічної грамотності, культури батьків і створення батьківського комітету, діяльність якого сконцентрована на підвищенні рівня навчальної та виховної роботи з дітьми.

Врахування компетентнісного підходу до освіти і просвіти батьків дозволяє підвищувати рівень таких батьківських компетентностей (Холодкова & Кабанченко, 2018.):

1) психологічна компетентність (якість дій батьків, які забезпечать ефективне розв'язання психологічних проблем і типових завдань, що виникають у реальних ситуаціях сімейного життя і дитячо-батьківських відносинах; володіння основами психологічних знань про вікові особливості розвитку дитини, формуванні особистості, розвитку здібностей дітей; створення сприятливого психологічного середовища для розвитку особистості дитини з використанням життєвого досвіду, основ психологічних знань, загальноновизнаних цінностей);

2) педагогічна компетентність (якість дій батьків, які забезпечать ефективне розв'язання педагогічних завдань, пов'язаних з вихованням і розвитком дитини в умовах сім'ї з урахуванням її вікових та особистісних особливостей);

3) комунікативна компетентність (якість дій батьків, які забезпечують ефективну взаємодію з дітьми та іншими членами

сім'ї; володіння навичками позитивної поведінки цілісної людини, яка демонструє самоповагу і повагу до інших, вміння грамотно вирішувати сімейні конфлікти і напружені ситуації; володіння навичками активного слухання, аргументації і переконання; підвищення рівня комунікативної культури, в т.ч. у дитячо-батьківських відносинах);

4) інформаційна компетентність (якість дій батьків, які забезпечують ефективне сприйняття і оцінку інформації, що надходить в інформаційний простір сім'ї із засобів масової інформації, книг та інших джерел; ефективний пошук, структурування інформації, її адаптація до сприйняття дитиною; відбір і синтез інформації відповідно до системи пріоритетів, орієнтованих на фізичне і психічне здоров'я дитини, толерантне ставлення до оточуючих, культуру статевих стосунків, цінність людського життя; володіння навичками інформаційної етики в дитячо-батьківських відносинах);

5) правова компетентність (якість дій батьків, які забезпечують високий рівень правової культури в сімейному житті і дитячо-батьківських відносинах, заснований на знанні міжнародного та вітчизняного законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері сім'ї та шлюбу, захисту прав дитини, освіти).

Таким чином, аналіз джерел (Нагула, 2012.) дає підстави для висновку, що компетентнісний потенціал батьків виявляється в їхніх здібностях до якісного виконання батьківських функцій щодо народження, догляду, виховання та розвитку дітей.

Розділ II. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. Етапи організації діяльності з просвіти батьків.

Для організації системної та ефективної педагогічної просвіти батьків необхідно вивчити їхні освітні потреби і на цій основі вибудувати оптимальну диференційовану систему взаємодії із батьками.

Система взаємодії освітніх установ з батьками повинна будуватися на таких принципах, як: відкритість, інформованість, співвідношення діяльності педагогів з очікуваннями і потребами батьків; стимулювання батьків до співпраці.

За А. Безруковою, проблеми змісту освіти батьків не можуть розглядатися у відриві від соціального та освітнього контексту їх життя і життя дитини. При відборі змісту педагогічної просвіти батьків необхідно враховувати такі характеристики сім'ї (Безрукова, с. 125):

- тип сім'ї (повна, неповна, нуклеарна, розширена);
- вік батьків, їх освітній рівень і професійну приналежність;
- соціально-економічне становище сім'ї;
- чи перебувають батьки у шлюбі;
- чи обоє батьків є рідними;
- родові і національні традиції сім'ї,
- ставлення до релігії;
- тип взаємин у сім'ї і стиль сімейного виховання.

Водночас не менш важливо при відборі змісту освіти батьків враховувати стать дитини, віковий етап її розвитку, фізичне і психічне здоров'я, наявність та характер порушень у розвитку, причини девіантної поведінки. У цьому контексті педагогічна просвіта батьків може бути ефективною лише з урахуванням вищенаведених характеристик.

Необхідність методичного забезпечення процесу взаємодії освітнього закладу з сім'єю як інститутів соціалізації особистості сьогодні очевидна, оскільки методична оснащеність є однією з умов ефективності й одним із засобів досягнення якості діяльності та її результатів.

Оцінюючи ефективність методичного забезпечення процесу взаємодії освітнього закладу з сім'єю, необхідно виділити такі його різновиди, як: інформаційно-методичне, нормативно-методичне, технологічне, програмне. Методичне забезпечення – це ціла система, яка координує й інтегрує такі сфери, як діяльність, спілкування і самопізнання в освітній установі, що включає апробування та впровадження в педагогічну практику ефективних моделей, методик і технологій, підсистему інформування, освіти та навчання викладачів і батьків, спільний аналіз якості діяльності та її результатів, відстеження і систематичне зняття показників, система спостереження та вивчення діяльності щодо соціального становлення дітей (моніторинг), узагальнення та поширення ефективного досвіду психолого-педагогічного супроводу процесу підвищення педагогічної культури батьків (Безрукова, с. 126).

Аналіз сучасних праць щодо досвіду роботи із батьками (Організація просвітницької роботи, 2015) дає змогу визначити такі тенденції: по-перше, зростає зацікавленість батьків у допомозі та освіті (збільшилась кількість звернень батьків за консультацією), по-друге, змінився характер запитів батьків (більш конкретний, обґрунтований), по-третє, змістом звернень батьків дітей є потреба визначити рівень розумового і психічного розвитку дитини, задатки та здібності дитини, допомоги у вихованні та навчанні дітей, особливо у випадках розвитку дітей із відхиленням у поведінці (агресивність, замкненість, сором'язливість, невпевненість у собі, фантазування, емоційна нестійкість, нервовість).

У загальному плані можна визначити кілька етапів організації діяльності з освіти батьків: діагностичний, консультаційний, безпосередньо процес навчання, моніторинговий.

1. Діагностичний, що дозволяє виявити реально існуючі проблеми батьків, їх ціннісні орієнтації в житті, освітні потреби батьків, рівень загальної культури, провести типологізацію групи, яка обстежується. Даний етап може також містити діагностику міжособистісних стосунків у родині, використовуючи психодіагностичні методики дослідження.

2. Консультаційний, коли в бесіді з андрагогом (людиною, яка керує процесом освіти дорослих) батько може визначити необхідний зміст, зручні для нього форми і методи навчання, своє освітнє замовлення, намітити освітній маршрут. Процес консультування є важливим етапом з точки зору чіткого формулювання запиту батьків та побудови цільової програми подальшого освітнього процесу.

3. Безпосередньо процес навчання, що проходить у різних формах, відповідно до побажань батьків. Зміст і пропонувані форми роботи мають сприяти виробленню критичного ставлення до особистої діяльності педагогічного спрямування в сім'ї, вдосконаленню вміння аналізувати конкретні педагогічні ситуації, знаходити правильні рішення, а також дати змогу батькам сформулювати свою позицію як вихователів і окреслити стратегію виховування дитини. У процесі навчання батьків доцільно частіше спиратися на їхній власний позитивний досвід, використовувати активні та інтерактивні форми навчальної взаємодії, здійснювати педагогічний аналіз окремих випадків і ситуацій виховання дитини в сім'ї, її поведінці і діяльності. Проблемне поле педагогічної освіти батьків може містити такі блоки:

- зміни у суспільстві та виховання дітей у сім'ї;
- психологічні, фізіологічні й педагогічні основи виховання дітей у сім'ї;
- батьки і діти: мистецтво спілкування і взаємодії;
- здоров'я дітей, корекція відхилень, популяризація здорового способу життя, формування стресостійкої особистості;
- духовно-моральний розвиток і виховання дітей у сім'ї;

- відповідальне компетентнісне батьківство як умова ефективного розвитку дитини;
- психолого-педагогічний супровід дитини, яка опинилася у складній життєвій ситуації.

Така система сприятиме виробленню у батьків сучасних поглядів на виховання дитини як складний і динамічний процес взаємодії дорослого і дитини, опанування конкретних методів і прийомів педагогічного спілкування, доброзичливого ставлення до дітей, серйозного і сумлінного виконання своїх обов'язків (Кириченко&Ковганич, с. 27; Стереотипи у взаємодії з дитиною). Обмін досвідом виховання дітей у сім'ї найкраще сприяє критичному самоаналізу педагогічних дій батьків. При цьому завжди треба пам'ятати про тактовність під час спілкування з батьками, збуджувати їхній природний потяг до самовдосконалення, розвивати й заохочувати позитивні прагнення щодо кращого виховання своїх дітей.

4. Моніторинговий, що допомагає простежити результати навчання, зрозуміти, наскільки вони відповідають побажанням і позитивному розвитку батьків, простежити післядію освіти.

Результати освіти батьків можуть виявлятися в різних аспектах:

- у тому, яке місце займає дитина в житті батьків, чи відчуває вона свою безпеку і захищеність;
- у поліпшенні відносин з дитиною, у взаєморозумінні;
- в усвідомленні батьком значущості своєї батьківської діяльності, появі батьківської відповідальності, що розповсюджується не тільки на свою дитину, а й на інших дітей;
- в оптимістичному погляді батьків на життя, на можливість вирішення батьківських і сімейних проблем;
- у розумінні закономірностей людського життя, появі цілісного світогляду, відчуття справжності життя;
- у вияві батьківської солідарності, згуртованості, організованих форм позитивної активності.

Досягнення цих результатів свідчить про стійкість системи освіти батьків і її здатності до саморозвитку, що дозволяє прогнозувати успішність і ефективність освітнього процесу.

2.2. Характеристика форм і засобів педагогічної просвіти батьків.

Педагогічна просвіта батьків завжди передбачала різноманітні форми роботи. У сучасних освітніх закладах просвітня робота з батьками здійснюється через індивідуальні та колективні форми. Науковці (Кириченко & Ковганич, 2015, с. 27-28) визначають два великих блоки форми педагогічної просвіти батьків з умовними назвами :

- «Форми навчання батьків, перевірені часом» (традиційні – які витримали випробування часом, тривало й продуктивно застосовуються, але вимагають переосмислення їх сутності відповідно до вимог сьогодення: батьківські збори, батьківські конференції, лекції, вечори запитань і відповідей, диспути, семінари, дні відкритих дверей тощо);
- «Форми навчання батьків, зумовлені змінами» (нетрадиційні: ділові ігри, регламентовані дискусії, обмін батьківських думок тощо).

Робота з колективом батьків має великі педагогічні можливості, зокрема (Кириченко&Ковганич, 2015, с. 28): одночасне донесення педагогічної інформації широкому загалу, взаємобмін досвідом, створення у необхідних випадках громадської думки, залучення батьків до участі у житті класу. Така робота ведеться у двох напрямках: підвищення педагогічної культури батьків і у зв'язку з цим вдосконалення виконання ними

обов'язків вихователів своїх дітей та об'єднання батьків у згуртований колектив, діяльність якого спрямована на підвищення рівня навчально-виховної роботи з усіма учнями класу.

Універсальною формою взаємодії педагога з батьками є класні та загальношкільні батьківські збори. Головне завдання

цієї роботи – активізувати виховний потенціал сім'ї, надати їй цілеспрямованого і суспільно значущого характеру.

Рекомендації з проведення батьківських зборів:

1. Батьківські збори повинні просвіщати батьків, а не констатувати помилки та невдачі дітей у навчанні.

2. Тема зборів має враховувати вікові особливості дітей.

3. Збори повинні носити як теоретичний, так і практичний характер: розбір ситуацій, тренінги, дискусії і ін.

4. Учасники зборів не повинні займатися обговоренням і за-судженням діяльності учнів.

Класні батьківські збори проводяться один раз на чверть, за необхідності їх можна проводити і частіше (Етапи підготовки). Батьківські збори повинні стати школою освіти батьків, мають розширювати їх педагогічний кругозір, стимулювати бажання стати хорощими батьками. На батьківських зборах йде аналіз навчальних досягнень учнів, їхніх можливостей, ступеня просування класу у навчальній діяльності. Батьківські збори – це можливість демонстрації досягнутих дитиною успіхів. Розмова на зборах повинна йти не про оцінки, а про якість знань і міру інтелектуальних зусиль, відповідних пізнавальної та моральної мотивації. До батьківських зборів необхідно готувати виставки творчих робіт учнів, їхніх досягнень, і не тільки у навчальній діяльності. Існує багато варіантів проведення батьківських зборів. Їх характер і спрямованість підказує процес життєвого циклу класу, система організації роботи в дитячому колективі. Тематика і методика зборів повинні враховувати вікові особливості учнів, рівень освіченості та зацікавленості батьків, цілі та завдання виховання, що стоять перед школою.

Разом із тим, такий громадський контроль своїми рішеннями визначає завдання, зміст і напрями роботи батьківського колективу класу у навчальному закладі, а також виховання дітей у сім'ї. На класних зборах батьків обирають батьківський комітет – актив, який міг би організовувати дієву допомогу школі; підбивають підсумки роботи з учнями за певний час, вирішують організаційні й господарські питання. Ефективність нав-

чання батьків на класних зборах значною мірою залежить від вибору для обговорення актуальних педагогічних проблем.

Алгоритм підготовки класних батьківських зборів включає:

1. Вибір теми зборів.
2. Визначення мети батьківських зборів.
3. Вивчення класним керівником та іншими організаторами зборів науково-методичної літератури з проблеми.
4. Проведення мікродосліджень серед дітей та батьків.
5. Визначення форми, етапів батьківських зборів, засобів і прийомів спільної роботи його учасників.
6. Лекція /бесіда класного керівника на психолого-педагогічну тему. Узагальнення, обмін думками з питання, яке розглядається. Розроблення рекомендацій, пам'яток для батьків.
7. Повідомлення класного керівника про стан навчально-виховної роботи у класі.
8. Обговорення і вирішення поточних питань, що стосуються життєдіяльності класу.
9. Прийняття рішення зборів. Інформація про проведення наступних зборів, оголошення їх теми і плану проведення.

Ефективною формою в навчанні батьків є також загальношкільні збори, які готуються за схожим алгоритмом, але відрізняються чисельністю, ширшим спектром питань та врахуванням інтересів різних вікових груп учнів (Кириченко&Ковганич, 2015 с. 29).

Як свідчить аналіз електронних джерел, загальношкільні батьківські збори проводяться, як правило, не більше двох разів на рік. Тематика таких зборів має характер звіту роботи школи за певний період часу. На них виступають директор, його заступники, звітує про роботу батьківський комітет школи. Наприклад, навчальний заклад пройшов атестацію і хоче познайомити колектив батьків з досягнутими результатами. Загальношкільні батьківські збори можна використовувати для демонстрації позитивного досвіду виховання в сім'ї. Так, в кінці навчального року можливе нагородження сімей з позитивним досвідом виховання дітей.

Однією із традиційних форм є батьківські конференції, які спрямовані на обговорення актуальних проблем суспільства, активними членами якого стануть і діти. Проблеми конфліктів батьків і дітей та шляхи виходу з них. Наркотики, сексуальне виховання в сім'ї – ось теми батьківських конференцій (Методичні рекомендації, 2019). Батьківські конференції повинні готуватися дуже ретельно, з обов'язковою участю психологів, соціального педагога, які працюють у школі. У їх завдання входить проведення соціологічних і психологічних досліджень з проблеми конференції та їх аналіз, а також знайомство учасників конференції з результатами досліджень. Активними учасниками конференцій виступають самі батьки. Відмінною особливістю конференції є те, що вона приймає певні рішення чи намічає заходи щодо заявленої проблеми. Батьківські конференції мають величезне значення в системі виховної роботи школи.

Індивідуальні консультації – одна із найважливіших форм взаємодії класного керівника з сім'єю. Особливо вона необхідна, коли педагог набирає клас. Для того щоб подолати занепокоєння батьків, страх розмови про свою дитину, необхідно проводити індивідуальні консультації-співбесіди з батьками. Готуючись до консультації, необхідно визначити ряд питань, відповіді на які допоможуть плануванню виховної роботи з класом. Індивідуальна консультація повинна мати ознайомлювальний характер і сприяти створенню гарного контакту між батьками і вчителем.

Вчитель повинен дати батькам можливість розповісти йому все те, з чим вони хотіли б познайомити вчителя в неофіційній обстановці, та з'ясувати необхідне для своєї професійної роботи з дитиною (Черкашина):

- особливості здоров'я дитини;
- її захоплення, інтереси;
- переваги у спілкуванні в сім'ї;
- поведінкові реакції;
- особливості характеру;

- мотивація навчання;
- моральні цінності сім'ї.

У ході індивідуальної консультації можна використовувати анкету «Моя дитина», яка заповнюється педагогом спільно з батьками.

Серед орієнтовних запитань анкети можна запропонувати такі (Індивідуальні консультації):

1. Коли дитина народилася, то...
2. Найцікавішим у перші роки життя в ній було...
3. Про здоров'я можна сказати, що...
4. Ставлення дитини до школи було... тощо.

Однією з форм взаємодії класного керівника і сім'ї є відвідування учня вдома. Педагог повинен попереджати про передбачуваний візит з зазначенням дня і цілі візиту. Відвідування можливо тільки після отримання дозволу батьків. Відвідування педагогом сім'ї повинно залишити в сім'ї добре враження. Для цього необхідно спочатку поговорити на абстрактні теми, розпитати про традиції, звичаї, спільне проведення часу в сім'ї і лише потім обговорювати причину приходу в сім'ю.

Батьківські університети – форма роботи з батьками, мета якої полягає в розгортанні просвіти та наданні батькам допомоги і знань з виховання та навчання дітей в умовах сім'ї, сприянні поглибленню зв'язків між школою та родиною тощо. Батьківські університети створюють на базі шкіл як головних центрів формування педагогічної культури. У певний час і певні дні проводяться лекції, педагогічні консультації, семінарські та практичні заняття, де не лише даються поради батькам, але й відбувається обмін досвідом виховання, думками, організуються виставки літератури.

Як свідчить дослідження Л.В. Любчак, окрім цього, поширеними сьогодні є і школи для батьків та малі батьківські академії. Вони є диференційованою формою проведення психолого-педагогічної просвіти батьків, бо проводять заняття окремо для різних груп батьків (наприклад, для майбутніх батьків, для молодих батьків, для багатодітних батьків, для неповних

сімей, сімей зі «складними дітьми» та інших), враховуючи інтереси та вікові особливості кожної групи (Любчак, 2012).

Батьківський лекторій (лекції, семінари, педагогічний практикум) сприяє підвищенню педагогічної культури батьків, їхньої психолого-педагогічної компетентності у сімейному вихованні під час вироблення єдиних підходів сім'ї та школи до виховання дітей.

Лекція – це форма психолого-педагогічної просвіти, що розкриває сутність тієї чи тієї проблеми виховання. Одна з необхідних умов лекції – спирання на досвід родинного виховання (Цуркан, 2014). Метод спілкування під час лекції – невимушена розмова, діалог зацікавлених однодумців. Тематика лекцій має бути різноманітною, цікавою й актуальною для батьків, наприклад: «Вікові особливості підлітків», «Що таке самовиховання?», «Індивідуальний підхід та врахування вікових особливостей підлітків у сімейному вихованні», «Вплив молодіжної субкультури на формування мотивів поведінки підлітків», «Статеве виховання дітей в сім'ї» тощо.

Семінар – активна форма педагогічної просвіти батьків. Передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителів (вивчення літератури, досвіду, підготовка виступів, доповідей, тез, запитань). Питання визначаються заздалегідь; після виступів здійснюється обмін думками. Тематику семінарів із батьками можуть бути:

- Підліткова праця: правознавчий аспект;
- Родинне виховання: традиції і сучасність;
- Протидія домашньому насильству і конфліктам;
- Взаємодія сім'ї та навчального закладу;
- Підліток і соціум: проблеми самореалізації (Кириченко&Ковганіч, 2015, с. 30).

Педагогічні практикуми – це форма вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, ефективного вирішення будь-яких педагогічних ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід із певної

конфліктної ситуації, що може скластися у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи тощо, пояснити свою позицію в тій чи іншій непередбачуваній ситуації, яка реально виникла. Для практикуму доцільно запропонувати аналіз реальних ситуацій, коли порушувалися права дитини, виникали конфлікти в сім'ї чи класі, у групі однолітків, діти відчували жорстоке поводження (мобінг). Перед роботою над ситуацією доцільно поставити такі запитання:

1. Що було приводом до конфлікту, застосування жорстокого поводження? Причиною?
2. Як можна захистити дитину?
3. Що дитина може зробити сама?
4. Чого не врахували діти і батьки?
5. Що можна було б зробити, щоб не потрапити у конфліктну ситуацію, під хвилю насильства?
6. Чи є винні в цих історіях? Хто? Чому?
(Кириченко&Ковганич, 2015, с. 30).

Сутність практикумів полягає у тому, що після прослуховування інформаційного повідомлення, міні-лекції чи бесіди на певну тему, з метою закріплення отриманої інформації, поглиблення її зв'язку з тактикою сімейного виховання, батьки отримують завдання з рекомендацією для педагогічної самоосвіти, доручення, спрямоване з поліпшення виховання дітей у сім'ї, на допомогу класу чи навчальному закладу. Педагогічні практикуми, таким чином, спонукають батьків до активних дій, озброюють їх уміннями, навичками з виховання дітей.

Консультації як форма роботи з батьками, передбачає надання спеціалістом допомоги батькам, які звернулися за нею з різних проблем сімейного виховання. Ці проблеми є непередбачуваними для консультанта, тому вимагають від нього не лише глибокої підготовки, а й умінь проаналізувати проблеми, виділити їх причини та наслідки, володіти системним підходом у вирішенні проблем. Консультації можуть бути:

- а) за кількістю сімей: масовими, груповими, індивідуальними;

- б) за участі членів родини: з усією родиною, з батьком, матір'ю та дитиною,
- в) за місцем проведення: у стаціонарному приміщенні (школі, центрах соціальної допомоги) і не в стаціонарних умовах, виїзні (на підприємствах, установах освіти, за місцем проживання, клубах).

Під час консультацій можуть надаватися батькам так звані «Сімейні шкатулки» – підбір матеріалів з досвіду сімейного виховання, які можуть включати опис традицій, сімейних свят, щоденник матері, опис складних ситуацій з варіантами їх вирішення.

Ще однією формою соціально-педагогічної роботи з батьками є поширення серед них буклетів і брошур про права дитини, попередження насильства в сім'ї, подоланні стресу, конфліктів, дитячих примх, про навчання дітей безпечній поведінці. Ці буклети можуть містити цитати з міжнародних документів про права дитини, роз'яснення їх, поради щодо їх застосування, адреси установ, куди слід звертатися у разі порушення цих прав, опис типових ситуацій та шляхи їх вирішення, конкретні поради і рекомендації щодо поведінки в екстремальних ситуаціях.

Зазначимо, що перелічені форми роботи з батьками можуть існувати окремо або поєднуватися з демонстрацією короткометражних науково-популярних та повнометражних художніх фільмів, присвячених вихованню дітей; виставками «Світ захоплень нашої сім'ї», прикладної, декоративної творчості, родинних альбомів, колекцій дитячих малюнків та виробів, виставками педагогічної літератури; вечорами «На сімейний вогник», «Портрет сім'ї», сімейних традицій, «Батьки очима дітей» (під час підготовки діти пишуть твори «Я і мій тато (мама)»); випусками тематичних газет «Дозвілля родини», «Говорять професії батьків» та інших; конкурсами «Нумо, тати (мами)», «Що, де, коли?», «Тато, мама і я – дружна сім'я», сімейними святами у класі (спільне проведення днів народ-

ження дітей, календарних народних свят) (Методичні рекомендації, 2019).

У ході наукового пошуку встановлено, що окрім основних форм просвіти роботи з батьками, сьогодні існують і нетрадиційні форми цієї роботи.

«Круглий стіл». Тема обирається і повідомляється заздалегідь. На початку проводиться бесіда між 3-4 учасниками, які ставлять проблему, обґрунтовують її актуальність, аналізують між собою. Присутні задають питання, слухають. Ставиться ключове питання для суперечки.

Ділові ігри. «Доповідач-опонент». Присутні поділяються за бажанням або за допомогою ігрового моменту (скласти розрізані малюнки на 3-х столах, елементи малюнків видаються провідним на початку вечора) на 3 команди: доповідачі, опоненти, журі. При цьому члени сім'ї можуть бути навіть у різних командах. Педагог повідомляє правила і тему гри. Правила гри: протягом 15 хвилин групи обговорюють питання, яких ставиться три (за кількістю ролей у грі, кожна команда наступного раунду змінює роль), потім будують логіку доповіді з поставлених питань, обирають спікерів.

«Утопічні ігри». Будується на висуванні нереальних в цей час і в даному виді ідей (Гурнік, 2014). Із запропонованих ідей вибираються раціональні з урахуванням їх перспективності. Для вироблення ідей складаються групи з 4-5 осіб, які протягом 20 хвилин готують, а потім пропонують журі свої прогнози бажаного і небажаного майбутнього, можливі варіанти дії в цих умовах.

Обмін батьківських думок як форма педагогічної просвіти: «Дебати». Пропонується тема. Учасники поділяються на дві групи: тих, хто відстоює твердження, і тих, хто його заперечує. Суддя на основі попередньо окреслених критеріїв визначає, чи можна цю ідею втілювати в життя, за яких умов. «Техніка співпраці». Характеризується зміною групової та індивідуальної роботи. Після відносно короткого (10-15 хвилин) групового мозкового штурму учасники розходяться, щоб індивіду-

ально подумати над проблемою ще деякий час (5-10 хвилин), записати додаткові ідеї, модифіковані або розширити наявні пропозиції.

Зміст всіх форм роботи школи з родиною полягає в організації активної виховної їх взаємодії, спрямованій на всебічний розвиток підростаючого покоління. В основі цієї взаємодії – постійна увага школи до розвитку дитини, своєчасні і педагогічно обґрунтовані конкретні рекомендації вчителів, вивчення особливостей і можливостей кожної сім'ї, надання практичної допомоги сім'ї при труднощах у вихованні.

Розділ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ

3.1. Використання тренінгів та інтерактивних технік для просвіти батьків.

У процесі реалізації психолого-педагогічного технологічного підходу в організації просвіти батьків важливу роль відіграють застосування тренінгів та інтерактивних технік.

Інтерактивні техніки (від англ. interaction – взаємодія) – це техніки, які забезпечують активну взаємодію менеджерів і персоналу організацій (або представників кожної із зазначених категорій окремо) в умовах навчальних тренінгів та семінарів, спрямованих на їх підготовку до розв’язання актуальних управлінських і професійних завдань (Поняття про інтерактивні техніки). Термін «інтерактивні техніки», разом з активізацією пізнавальної діяльності учасників занять, відображає також орієнтацію занять на забезпечення їх активної міжособистісної взаємодії. Це досягається відповідними засобами:

- спеціальним територіальним розміщенням учасників заняття;
- організацією їх спільної діяльності в діадах і малих групах;
- створенням умов для реалізації різних видів вербального та невербального спілкування;
- вирішенням навчальних і реальних професійних проблем;
- забезпеченням зворотного зв’язку, здійсненням рефлексії занять тощо (Методичні рекомендації, 2018).

Використання такого підходу сприяє обміну думками, позиціями, цінностями, досвідом учасників занять, дає можливість ознайомитися з різними, часто протилежними думками, сформуванню толерантне ставлення, усвідомити власну позицію з тих чи інших питань, прийняти певні рішення, які є актуаль-

ними для організації (її окремого відділу) в будь-який момент її розвитку.

Ефективною психолого-педагогічною технологією є використання змістовно-сміслових інтерактивних технік. Мета змістовно-сміслових інтерактивних технік – сприяння безпосередньо вирішенню цілей та завдань, поставлених перед заняттям (наприклад, проаналізувати зміст феномена «конфлікт», виділити види конфліктів, обґрунтувати позитивні та негативні функції конфліктів, проаналізувати власні індивідуально-психологічні особливості, які можуть впливати на поведінку в конфлікті тощо).

Зазначена група включає такі основні техніки: *«мозкові штурми»*; *аналіз педагогічних ситуацій*; *рольові ігри*; *тренінги та ін.*

Мозкові штурми – техніка, в основі якої лежить генерування нових ідей. Здійснюється відповідно до особливостей мислення людей: ті, хто здатний до фантазії, стають генераторами нових ідей, ті, хто є реалістами, – критиками.

Рішення проблеми здійснюється поетапно:

1. Мотивація до колективного вирішення проблеми.
2. Постановка проблеми, сутність, причини виникнення, шляхи вирішення, які вже застосовувалися, ефективність цих заходів, традиційні шляхи, які взагалі існують, і можливість їх застосування, наслідки для майбутнього, ключове питання: Як запобігти...? Як усунути...? Як поліпшити...?
3. Розробка ідей групою генераторів.
4. Аналіз і критика ідей. Пошук та запис негативного в ідеях.
5. Вибір кращого варіанту вирішення проблеми.

При цьому учасники мають дотримуватися таких основних правил:

- називати якомога більше аспектів, сторін, аналізуючи те чи інше явище, процес: чим більше – тим краще;
- не оцінювати висловлені ідеї, підходи, а лише називати їх;

- називати найбільш неймовірні, незвичні і навіть абсурдні ідеї, тому що саме серед них можуть бути ті, які ви шукаєте.

«Мозковий штурм» може використовуватися у трьох основних формах:

- індивідуальній (коли кожен учасник заняття генерує ідеї самостійно, а потім, за необхідності, знайомить з ними інших);
- парній (коли ідеї генерують разом двоє учасників заняття з подальшою їх презентацією перед групою);
- груповій (коли група спільно генерує ідеї, або ж додає свої ідеї до тих, які представляє окрема людина чи пара учасників).

Враховуючи те, що у вітчизняній системі освіти донедавна практично була відсутня орієнтація на використання «мозкового штурму», впровадження такої інтерактивної техніки на початку викликає певні труднощі (оскільки не всі учасники заняття мають відповідну мотивацію та підготовку, то кількість генерованих ідей не є завеликою). Але з часом набуття учасниками занять досвіду й актуалізації у них відповідної мотивації (у визнанні, самореалізації тощо) така техніка дедалі більше стає ефективною.

Суть такої інтерактивної техніки, як аналізу педагогічних ситуацій, полягає у тому, що учасники заняття у процесі сумісної групової діяльності наводять приклади проблемних ситуацій, які описуються й аналізуються за таким планом:

- зміст ситуації;
- обґрунтування складності та значимості ситуації у конкретних умовах;
- опис рішення, яке було прийняте учасниками для вирішення проблеми;
- аргументації з приводу прийнятого саме такого рішення, а не іншого;
- до яких результатів (позитивних чи негативних) призвело таке розв'язання ситуації;

- чи можна було вирішити ситуацію, враховуючи результати іншим чином та ін.

Аналіз педагогічних ситуацій може здійснюватися *на різних рівнях*:

- індивідуальному (при виконанні завдань з наступним їх обговоренням у навчальній групі);
- парному (коли двоє слухачів спільно аналізували ситуацію і пропонували варіант її вирішення іншим);
- груповому (групи у складі чотирьох-п'яти осіб вирішували ситуації і взаємно рецензували одна одну).

Слід зазначити, що педагогічні ситуації могли бути заздалегідь підготовлені керівником заняття або запропоновані батьками, зважаючи на їх інтереси та досвід спілкування.

Застосування рольових ігор. Рольові ігри як вид діяльності проводяться в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, у процесі якого формується і вдосконалюється самоуправління поведінкою. У просвітницькій роботі з батьками доцільно застосовувати ігри як метод формування знань, умінь або ставлень. Характеризуючи ж гру в загальному плані, можна сказати, що одержуване в її процесі емоційне задоволення сприяє успішному розв'язанню конфліктів, які виникають у повсякденному житті.

Рольова гра – складна системна інтерактивна техніка, у процесі застосування якої використовується рольова структура ведення заняття, тобто певний набір ролей, які регламентують діяльність і поведінку його учасників. Організаційною одиницею рольової гри виступає умовна проблемна ситуація. Вона розгортається у процесі заняття як окремий сюжет. У його основу може бути покладена навчальна або реальна проблема, формування якої містить відповідне питання (або серію питань). Для проведення рольової гри, крім проблемної ситуації, також необхідний достатній для відтворення такого сюжету набір ролей (учасників управлінської ситуації), які розподіляються між учасниками заняття. Кожній особі, що бере участь

у грі, відведена певна роль у вигляді рольових приписів від керівника, яких вони мусять дотримуватися протягом гри.

Рольова гра проходить у кілька етапів. Спочатку керівник заняття повідомляє учаснику тему, мету, ознайомлює всіх партнерів зі змістом кожної ролі, після чого створюються рольові групи. Далі здійснюється опанування ролей і з'ясування суті проблемного питання чи сутності ситуації. Протягом наступного стану учасники гри готуються безпосередньо до обговорення проблеми чи відтворення ситуації, тобто формують спільну думку щодо питань, які їм належать опрацювати па занятті, або ж виробляють стратегію поведінки в управлінській ситуації, закладену певною роллю. У міру готовності учасників гри починається етап обговорення проблеми або відтворення «реальної» ситуації. Виголошення міркувань послідовно надається різним рольовим групам, які висловлюють власну позицію з аналізованої проблеми або ж моделюють необхідні «конфліктні» дії.

Упродовж гри керівник визначає смислову лінію аналізу теоретичної проблеми або педагогічної ситуації, порушує чи ставить додаткові запитання і завдання. Він заохочує до гри всіх присутніх в атмосфері доброзичливості, взаємодопомоги, рівноправності. Керівник завершує заняття підбиттям підсумків, наголошуючи на змісті та реалізації психолого-методичного замислу.

У сучасній науці існують різні класифікації рольових ігор. Однією з можливих є така класифікація, в основі якої лежить тип завдань та ролей, що використовуються під час гри. Отже, виділяють навчально-рольові та ділові ігри. Основне призначення навчально-рольової гри полягає в тому, щоб за допомогою так званих «навчальних» ролей розв'язати такі завдання:

- залучити всіх учасників заняття до обговорення теоретичних проблем виховання;
- виділити основні аспекти і методи аналізу актуальних проблем конкретної теми або навчального курсу в цілому;

- сформувані позитивні ставлення, інтерес до проблеми, що обговорюється, та ін. Забезпечуючи досить жорстку регламентацію пізнавальної діяльності учасників занять при відтворенні ними різних за змістом і призначенням ролей, навчально-рольова гра стимулює і прискорює їхню активність, сприяє поступовому переходу до пробудження спонтанної, тобто нерегламентованої активності під час застосування складніших і менш регламентованих занять (групова дискусія тощо).

Структура навчально-рольової гри передбачає наявність трьох типів рольових груп: «генератори ідей», «критики», «арбітри».

«Генератори ідей» відшукують оптимальні варіанти розв'язання проблемного питання чи педагогічної ситуації, окреслюють різні шляхи їх вирішення, обґрунтовуючи свою відповідь як теоретично, так і на конкретних прикладах.

Функція групи «критиків» полягає у тому, щоб критично і водночас конструктивно аналізувати відповіді «генераторів ідей» (Шахов, 2015). З цією метою вони ставлять питання репродуктивного або проблемного характеру, що допомагає уточнити точку зору «генераторів ідей» або розкрити наявні в ній суперечності. На основі аналізу проблемного матеріалу «критики» формулюють власні пропозиції щодо розв'язання питання, або ж коли слушне рішення вже знайдено «генераторами ідей», його чіткіше формулюють і обґрунтовують.

«Арбітрам» надається право спільно прийняти найбільш оптимальне рішення, використовуючи у разі необхідності потрібну довідкову, наукову літературу, періодичну пресу тощо. Крім того, «арбітри» мають оцінити ефективність роботи кожної групи як за змістом (оцінка внеску певної групи у розв'язання проблемного питання, аналіз самого процесу пошуку правильного рішення), так і за доцільністю методичних прийомів (як була налагоджена спільна робота членів кожної групи, характер активності учасників обговорення).

Рольова гра може сприяти розвитку певних особистісних якостей її учасників:

- знижувати ригідність та стереотипність мислення;
- підвищувати здатність до творчості;
- сприяти становленню толерантності у спілкуванні;
- впливати на адекватність самооцінки;
- орієнтувати на самопізнання, самоаналіз та самовдосконалення особистості тощо.

Однією з ефективних форм є тренінгова форма навчання батьків. Вона розкриває їхню здатність до пошуку нових знань, набуття нового досвіду. Тренінг – це можливість ефективної взаємодії класного керівника і батьків, продуктивна форма їхнього спілкування. Тренінгова форма навчання базується на партисипаторному підході – тобто на методиці участі. Це означає, що всі батьки є активними учасниками процесу навчання, тому всі учасники можуть ділитися й обмінюватися між собою інформацією, знаннями і проблемами, а також разом віднайти оптимальне рішення.

Батьківські тренінги – активна форма навчання батьків, які усвідомлюють наявні родинні проблеми, прагнуть змінити стиль взаємодії зі своєю дитиною, зробити його більш відкритим та викликати довіру, розуміння необхідності набуття нових знань і вмінь у вихованні. Доцільним при цьому вбачається участь обох батьків у тренінгу. Мета тренінгових занять полягає у формуванні у батьків особистісних новоутворень, покликаних забезпечити належну реалізацію виховної функції як важливого чинника соціального розвитку дітей та учнівської молоді.

Тренінгові заняття передбачають розв'язання сукупності таких завдань:

- виявлення й опрацювання проблем, які виникають у процесі виховання дітей;
- розширення наявного у батьків досвіду побудови внутрішньо-сімейних взаємин із дітьми на основі прийняття нових моделей поведінки;

- формування прагнення до підвищення педагогічної культури через соціальну просвіту й самоосвіту.

Алгоритм організації навчання батьків на основі тренінгу такий (Кириченко & Ковганич, 2015, с. 33-34):

1. Діагностика проблеми: визначення кола питань (проблем), які є важливими для роботи з батьками.
2. Добір теми тренінгу, розробка тренінгового заняття.
3. Реалізація тренінг-програми у формі міні-лекцій, практичних вправ, диспутів, рольових (ділових) ігор, розгляду ситуацій, обговорення проблем у групах тощо.

Хід тренінгу можна розподілити на три етапи.

Перший етап: 1. Привітання, знайомство батьків, створення комфортної психологічної установки. 2. Складання разом із батьками правил поведінки під час занять, їх фіксація у письмовій формі. 3. Мотивація батьків: визначення бажаного кінцевого результату, участь кожного з батьків у занятті. 4. Повідомлення теми (проблеми) заняття, коротке ознайомлення із технологією його проведення.

Другий етап – реалізація: вирішення проблеми заняття в ході мозкового штурму, дебатів, рольової гри тощо.

Третій етап: 1. Підбиття підсумків, вироблення єдиного (колективного) рішення щодо шляхів розв'язання проблем. 2. Визначення рівня досягнення кожним учасником поставленої на початку заняття мети участі у тренінгу. 3. Завершення заняття, побажання батькам на майбутнє.

Під час тренінгової роботи може бути застосований метод «Виховна ситуація». Виховна ситуація – це спеціально заданий педагогом стан виховного процесу в середовищі (групі) вихованців; це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, обставин, взаємин, які склалися в даний момент між суб'єктами виховного процесу, які спрямовані вихователем на позитивні зміни у системі міжособистісних відносин і в особистості кожного з вихованців. Виховні ситуації можуть бути спеціально створеними і непередбаченими.

Потужний потенціал ефективності у навчанні батьків має кейс – технологія, метою та завданнями якої є:

- формування у батьків навичок продуктивної взаємодії з дітьми;
- формування здатностей, компетенцій, необхідних для толерантного спілкування з дітьми.

Формою роботи за кейс-технологією також є тренінг. Алгоритм технології проведення тренінгу включає чотири етапи.

На першому етапі педагог об'єднує батьків у мікрогрупи (по 4 – 5 осіб), кожна з яких отримує для аналізу конкретну ситуацію взаємодії з дитиною. У змісті усіх ситуацій може бути представлена єдина проблема виховання дітей у сім'ї. Після ознайомлення з кейсом батьки ставлять педагогу запитання на уточнення ситуації чи отримання додаткової інформації.

На другому етапі проводиться груповий аналіз отриманої інформації. Батьки спільно виявляють проблему, виробляють оптимальні рішення, готуються до презентації у великому колі.

На третьому етапі відбуваються презентації варіантів розв'язання кейсових проблем. Кожна група батьків представляє свій варіант вирішення ситуації та його обґрунтування, відповідає на запитання педагога й аудиторії. Потім проводиться загальне обговорення усіх представлених групами варіантів.

На етапі підбиття підсумків педагог організовує рефлексію своєї діяльності щодо аналізу ситуації, а також представляє загальний аналіз процесу і результатів діяльності тренінгової групи загалом.

Розвитку педагогічної компетентності батьків сприяє технологія «Відкритий простір». Вона допомагає батькам розкрити сили для співпраці, співтворчості та натхнення, необхідних для вирішення нагальних проблем. У межах цієї технології всі працюють над тими завданнями, які їм цікаві, і ухвалюють рішення, за які вони готові нести відповідальність. Особливість і унікальність цієї технології полягає у тому, що батьки (під керівництвом фасилітатора – класного керівника) формують план роботи та пропонують питання для обговорення, самі

проводять робочі групи й підбивають підсумки. Кожен може бути головним режисером та провідним учасником і має можливість висловлювати думки, організувати роботу груп чи просто спостерігати за дискусіями.

Технологія «відкритого простору» (ВП) має низку особливостей (Кириченко&Ковганич, 2015, с. 35):

- ВП проводиться з метою вирішення конкретних проблем;
- теми пропонують для розгляду безпосередньо самі учасники, вони не є запланованими заздалегідь;
- кількість тем для обговорення не є обмеженою і залежить лише від бажання учасників;
- кожна запропонована проблема збирає навколо себе групу батьків, які готові вирішувати її у майбутньому;
- після завершення заходу учасники оформлюють звіт із результатами роботи і переліком запланованих подальших дій.

Таким чином, правильно організована робота класного керівника з батьками сприяє поліпшенню умов навчання, виховання і розвитку учнів і допомагає створити превентивне виховне середовище, сприятливе для розвитку дитини. А психолого-педагогічні технології, покладені у основу просвіти батьків, спрямовані на створення умов для активізації пізнавальної діяльності батьків, рішення необхідних задач, надання допомоги і підтримки.

3.2. Розвиток комунікативної компетентності батьків засобами тренінгових технологій.

Переоцінити роль спілкування в житті людини неможливо. Відсутність належного спілкування вносить неабиякий дисбаланс у стосунки батьків та дітей. У той час, коли батьки майже весь день на роботі, а діти – в школі, дитячому садку, їхнє спілкування є неможливим. Його, як правило, з часом замінюють засоби масової інформації, телевізор, комп'ютер,

друзі. У даному середовищі цілком відсутня гармонія взаємостосунків батьків та дитини, більше того – вона знищується. Основні проблеми батьківських взаємин виникають на тлі гіперопіки або ж неуважного ставлення до дитини, коли дорослий не може вчасно відпустити дитину до самостійних дій, або байдужості, яка спричиняє емоційний дискомфорт у дитини, що відображається на загальному розвитку останньої (Лемко, 2009). Від рівня розвитку комунікативної компетентності батьків залежить ефективність їх взаєморозуміння із дітьми. Розвиток такої системи внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в родинному колі, ситуацій міжособистісної взаємодії є фундаментальною якістю та має бути покладена в основу просвіти батьків.

Як відомо, мистецтво спілкування – це прийоми й навички органічної соціально-психологічної взаємодії батьків із дитиною, змістом якої є обмін інформацією і здійснення виховного впливу за допомогою різноманітних комунікативних засобів, а також організація взаємовідносин. Розвиток вміння батьків будувати діалогічні стосунки із дитиною сприятиме не тільки встановленню гармонійних взаємовідносин, але й формуватиме емпатійне реагування, мінімізуючи ризики виникнення конфліктних ситуацій або їх конструктивне вирішення.

Комунікативна компетентність підкоряється вимогам професіоналізму, ясності, цільової спрямованості, наочності, обрзаності мовлення, яка вимагає чіткого орієнтування в педагогічній ситуації і вибір саме тих засобів мовленнєвої діяльності, які є для її розв'язання найбільш ефективними.

Традиційно у психологічній літературі компетентність визначається як знання та досвід у тій чи іншій галузі (Михайлюк, 2013). Компетентність має декілька аспектів, що відбито у семантичному походженні цього поняття: компетентність – якість компетентного, здібність; компетентний (про людей) – володіє здібністю, силою, вмінням, знанням (щоб зробити те, що треба); компетентний (про якості) – достатній, адекватний. Компетентність передбачає наявність внутрішньої мотивації

якісного здійснення власної професійної діяльності, присутність професійних цінностей та ставлення до професії як до цінності. Компетентний фахівець здатний виходити за межі предмету своєї професії, він володіє певним творчим потенціалом саморозвитку. Виникнення розбіжностей у різноманітних визначеннях компетентності, відсутність сталого розуміння поняття є підґрунтям складності самого явища.

Компетентність у багатьох наукових працях представлена як сукупність трьох аспектів: смислового, який містить адекватність осмислення ситуації; проблемно-практичного, що забезпечує адекватність розпізнавання ситуації, адекватну постановку й ефективне виконання цілей, завдань; комунікативного, який фокусує увагу на адекватному мовленні у ситуаціях певного контексту та з приводу цих ситуацій із врахуванням відповідних культурних зразків мовленнєвої взаємодії. Визначення компетентності як особливого типу організації предметно-специфічних знань, який дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності, дотримується М.О. Холодна.

У зарубіжних джерелах зустрічається тлумачення компетентності як компетентностей взаємодії. Так, М. Athay та J. Darley під компетентностями взаємодії розуміють здатності створення нових зразків виконання ролі шляхом реконструювання знайомих, набутих у практиці прикладів, що дає змогу діяти у специфічних змінах ситуацій взаємодії (Горностаї, 1999).

Аналіз сучасної психологічної літератури дає підстави виділити наступні підходи щодо визначення поняття компетентності: соціально-психологічний підхід (Ю.М. Ємельянов, Ю.М. Жуков, Л.О. Петровська, П.В. Растянніков), який розглядає поняття компетентності у контексті соціальної взаємодії, визначає комунікативну складову терміну; психолінгвістичний підхід (О.О. Леонт'єв) визначає компетентність через уміння, що дають змогу швидко і правильно орієнтуватися в умовах мовленнєвого спілкування, правильно будувати своє мовлення, обирати зміст акта спілкування й адекватні засоби його

передачі та забезпечення зворотного зв'язку; акмеологічний підхід (К.О. Абульханова-Славська, О.О. Бодальов) розглядає компетентність у контексті професійного самовдосконалення як інтегративний результат акмеологічної культури фахівця і визначає у складі поняття такий показник як акмеологічні інваріанти, що обумовлюють потребу до активного саморозвитку особистості; суб'єктний підхід (Е.І. Огар'єва) наголошує, що сутність компетентності відображає функціональний аспект професійної діяльності, ступінь взаємозв'язку об'єктивної професійної діяльності й суб'єктивних можливостей особистості, які дають змогу ефективно виконувати діяльність.

Комунікативна компетентність визначається як ситуативна адаптованість та вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки. Як ступінь володіння певними нормами мовлення, поведінки, як результат навчання, як засвоєння етно – та соціально-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, ступінь володіння «технікою мовлення», комунікативна компетентність розглядається у дослідженнях Е.В. Арцишевської, Д.Е. Девідсона, М.К. Кабардова.

Поняття комунікативної компетентності детально аналізується у роботах вітчизняного психолога Ю.М. Ємельянова. Аналізуючи названу категорію, науковець визначає її як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді, здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування, наголошуючи на тому, що така здатність передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкуванню. Для нас особливо цікавим є трактування подібної точки зору, але більш операціоналізованої, запропоноване Л.О. Петровською. До комунікативної компетентності автор відносить знання соціально-психологічних факторів і уміння використовувати, враховувати їх у конкретній діяльності. Розуміння мотивів, інтересів, стратегій поведінки як власних, так і партнерів зі спілкування, уміння розібратися у групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху до

взаємного порозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування, складають комунікативну компетентність. Отже, на думку Л.О. Петровської, комунікативна компетентність є сукупністю навичок та вмінь, необхідних для ефективного спілкування.

Як наголошують Т.П. Григор'єва і Т.Г. Усольцева, комунікативна компетентність є системою внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії у певній ситуації міжособистісної взаємодії. Подібної точки зору дотримується П.В. Растянніков, вважаючи компетентність у спілкуванні системою внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій. Не менш важливою є позиція Ю.М. Жукова, яка необхідним компонентом комунікативної компетентності передбачає готовність і вміння будувати контакт. Компетентність передбачає реальне і ефективне використання людиною отриманих знань у вирішенні тих чи інших проблем.

Аналіз джерел на електронних носіях (Складові комунікативної компетентності, 2005) дозволив визначити причини невдалої комунікації:

- стереотипи – спрощені думки щодо окремих осіб або ситуації, внаслідок чого відсутній об'єктивний аналіз і розуміння людей, ситуацій, проблем;
- перенасиченість комунікативного простору інформацією перешкоджає прийняттю актуальних рішень, призводить до зайвих емоційних перевантажень, тим самим ускладнюючи взаємини з оточуючими;
- «упереджені уявлення» – схильність не брати до уваги того, що суперечить власним усталеним поглядам, того, що є новим, незвичайним («Ми віримо в те, у що хочемо вірити»). Людина рідко усвідомлює, що тлумачення подій іншою людиною так само законно, як і її власне тлумачення;
- погані взаємини між людьми – якщо ставлення людини є ворожим, то буде дуже важко переконати її в справедливості Вашого погляду;

- відсутність уваги й інтересу співрозмовника, а інтерес виникає, коли людина усвідомлює значення інформації для себе: за допомогою цієї інформації можна отримати бажане або запобігти небажаному розвитку подій;
- зневага фактами, тобто звичка робити висновки за відсутності достатньої кількості фактів;
- помилки в побудові висловлювань: неправильне обрання слів, складність повідомлення, слабка переконливість, нелогічність;
- неправильний вибір стратегії та тактики спілкування.

Важливим у процесі просвіти батьків є надання змістовної інформації у питаннях побудови спілкування, а саме надавати пам'ятки для батьків «Правила спілкування з дітьми», «Табу у спілкуванні з дітьми». Такі пам'ятки також можна включати у тренінгові програми та опрацьовувати їх у ході тренінгу.

Отже, враховуючи вищезазначене, наведемо програму тренінгу з розвитку комунікативної компетентності батьків.

Програма тренінгу з розвитку комунікативної компетентності батьків. Мета тренінгу: сприяти розвитку комунікативної компетентності батьків як складової батьківської компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у родині (Ефективне батьківство). Завдання тренінгу:

- знайомство з ефективними методами спілкування з дітьми;
- виявлення позитивного досвіду сімейного виховання;
- сприяння усвідомленню основних засад психічного розвитку дитини;
- сприяти критичному осмисленню стійких стереотипних установок у сімейному вихованні;
- розширити і збагатити знання щодо ролі емоційної сфери у становленні особистості дитини та відпрацювати навички емпатійного реагування на дитячу поведінку;
- розвивати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних сімейних ситуацій;

- обговорення проблем виховання;
- виховувати педагогічну компетентність батьків.

Учасники навчаються:

- використовувати активне слухання у спілкуванні;
- організовувати ефективну взаємодію з дітьми;
- розв'язувати конфлікти, враховуючи інтереси всіх членів сім'ї;
- долати проблеми дисципліни дітей;
- враховувати емоції (власні та дитячі) у спілкуванні.

«Я»-завдання тренінгу: самодослідження, усвідомлення власної відповідальності, шляхи прийняття себе.

«Ти»-завдання: пізнання іншої людини (дитини), визначення міжособистісних бар'єрів у спілкуванні, пошук конструктивних способів їх подолання.

Сутність освітнього процесу в умовах тренінгу полягає у створенні ситуацій та підтримки дій, які можуть привести до формування тієї чи іншої компетенції. У навчальному процесі моделюються і створюються відносини, у які включаються батьки.

Організація процесу розвитку комунікативної компетентності батьків розглядається нами як пусковий механізм соціально-психологічної научуваності індивіда, який згодом буде перевірено практикою, а саме у процесі виховання та спілкування із дитиною. Як слушно підкреслював у цьому зв'язку С.Л. Рубінштейн, найважливіша задача полягає саме в організації навчальної діяльності таким чином, щоб суттєвий матеріал запам'ятовувався учасником тоді, коли він зайнятий, по суті, ним самим, а не його запам'ятовуванням. При подібній організації тренінгової діяльності одночасно досягається пізнавальний та розвивальний ефект.

При формуванні програми тренінгу цінним є положення про необхідність спеціальної організації і структурування соціально-психологічних та педагогічних теоретичних знань, а також спеціальних знань. Саме засвоєння нових знань та вмій має включати варіювання та вільний вибір таких параметрів

навчальної та змодельованої комунікативної діяльності, котрі сприяють достатньому рівню розвитку комунікативної компетентності. Формою таких параметрів є ступінь колективності/індивідуальності виконання дій, складність завдань, що пов'язані із новизною і творчим характером рішень.

Змістом навчання виступає система знань, вмінь, навичок, які зумовлені специфікою взаємодії батьків із дітьми. Зміст навчання не задається, а породжується його учасниками у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Процес засвоєння знань передбачає, насамперед, засвоєння відповідних дій і операцій, продуктом яких є знання. Активне керування цим процесом відбувається шляхом залучення батьків до виконання системи предметно-перетворюючих дій, що і формує у кінцевому підсумку в учасників-батьків відповідну систему новоутворень.

Усі характеристики процесу розвитку комунікативної компетентності батьків особистісно-орієнтованого освітнього процесу закономірно спрямовують тренера на організацію освітнього процесу таким чином, що практично всі учасники виявляються залученими у процес пізнання, мають можливість розуміти та рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають. Тобто вони виступають в ролі суб'єктів своєї пізнавальної діяльності. Рефлексія, що функціонує у складі різноманітних пізнавальних процесів та видів діяльності є механізмом уміння вчитися, розуміти, діяти. Організація активної самостійної діяльності батьків у процесі пізнання та засвоєння освітнього матеріалу передбачає, що кожен робить у цей процес свій особливий індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами пізнавальної діяльності. В організації тренінгу така форма взаємодії є засобом активізації вільної пошукової активності батьків у процесі тренінгової роботи. Тому самостійність й ініціатива, які нерозривно пов'язані з творчою активністю, є основними умовами ефективною діяльності.

Методи роботи:

Групова дискусія – спосіб організації спілкування учасників тренінгу, який дозволяє виявити різні точки зору з обговорю-

ваного запитання, побачити проблему з іншого боку, з позиції дитини. Метод розвиває в учасників тренінгу вміння слухати, аналізувати реальні ситуації спілкування.

Рольова гра – учасники тренінгу мають можливість «грати роль» батьків і дітей у різних ситуаціях спілкування, висловлювати при цьому свої реальні почуття й думки.

Інформування (інструктування) – розкриття в доступній формі психологічних понять через аналіз інформації та ситуацій спілкування.

Кількість учасників тренінгу – від 7 до 15 осіб.

Структура програми тренінгу з розвитку комунікативної компетентності батьків складається з гармонійного поєднання:

- а) послідовно виокреслених теоретичних занять, які містять теоретичні знання;
- б) практичних занять, які містять набір психогімнастичних вправ та ситуацій взаємодії.

Структура тренінгу:

I. Вступна частина.

1. Знайомство. Вправа «Сімейне коло».
2. Правила.
3. Тема, ціль зустрічі з батьками. Завдання: «Загальні принципи взаємодії з дітьми».
4. Очікування.

II. Основна частина.

1. Вправа «Спілкування».
2. Мозковий штурм.
3. Інформаційна вправа «Як слухати, щоб діти говорили? Основні закони активного слухання».
4. Інформаційна вправа «Як говорити, щоб діти слухали. Використання Я-повідомлень».
5. Інформаційне повідомлення «Теми для спілкування з дитиною».
6. Вправа «Мозаїка стилів батьківського виховання».
7. Інформаційна вправа «Як долати конфлікти у спілкуванні з дитиною без переможців та переможених?»

8. Вправа «Аналіз педагогічних ситуацій».

III. Заключна частина.

1. Рефлексія.
2. Справдження очікувань.
3. Вправа «Усмішка по колу».

Обладнання: папір формату А-4, А-3, ручки, фломастери, дошка або фліпчарт, стікери, малюнок «Квітка», ватман для правил, скотч.

Змістова частина тренінгу.

I. Вступна частина.

Вправа «Сімейне коло» (Мистецтво ефективного спілкування, с. 1).

Мета: познайомити учасників та з'ясувати їхні очікування, сприяти згуртованості групи та створення комфортної атмосфери для успішної роботи.

Ресурси: 1. вирізані з паперу фігурки квадратиків та кружечків (за кількістю учасників тренінгу); 2. аркуші паперу формату А-1, скріплені скотчем.

Тренер роздає вирізані з паперу фігурки. На фігурці упродовж 5 хв. учасник пише своє ім'я, сімейну роль (тато, мама, тьотя, дядя, брат та ін.) та очікування від тренінгу. Під час самопрезентацій учасників тренер прикріплює фігурки на великий аркуш паперу таким чином, щоб утворилось символічне «сімейне коло» учасників тренінгу.

Прийняття правил роботи у групі «Правила сімейного кола».

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення та дотримання певних правил роботи у групі, що сприятимуть продуктивній тренінговій роботі.

Ресурси: плакат «Правила роботи групи».

Тренер пропонує учасникам вважати на час тренінгу їхню групу великою родиною, в колі якої обговорюватимуться питання взаємовідносин в сім'ї, виховання дитини.

Формулюємо правила спільної взаємодії, що сприятимуть продуктивній праці протягом тренінгу. Учасники вносять свої

пропозиції методом мозкового штурму. Кожне запропоноване правило обговорюється й, якщо всі згодні, записується у центрі «сімейного кола», утвореного з фігурок учасників.

Правила: говорити по черзі (правило руки); бути позитивними до себе та інших; дотримуватись регламенту; бути активними; працювати у групі від початку до кінця.

Тема, ціль зустрічі з батьками.

Вступне слово тренера. Пропоную поговорити сьогодні про те, в якому стилі дорослі спілкуються з дітьми. Для встановлення контакту з будь-якою людиною потрібно вміти встановити – вибрати правильне поведіння, підібрати потрібну інтонацію, навіть положення тіла, використовувати необхідні жести, міміку, тобто визначити стиль спілкування. Особливо важливо це при спілкуванні з дітьми. У сім'ї, де стиль спілкування вибрано неправильно, творчий розвиток дитини може піти двома шляхами.

Перший шлях: привчити тільки виконувати завдання дорослих, дитина повністю втрапить здатність до творчості.

Другий шлях: дитина зможе творчо розкритися не вдома, якщо пощастить і їй зустрінеться хороший педагог. А якщо не зустрінеться, то талант може бути загублений.

Крім того, непродуктивний стиль спілкування може повністю дезорієнтувати дитину. Тоді справжні цінності будуть підмінятися помилковими, пороки прийматися за чесноти, а ціле підмінятися приватним і дріб'язковим.

Завдання: «Загальні принципи взаємодії з дітьми».

Загальні принципи спілкування з дітьми – це найголовніші правила, які лежать основі спілкування з дітьми будь-якого віку. Ці правила допоможуть вам у кожній ситуації визначити, що потрібно робити і до чого прагнути.

Давайте поміркуємо, на чому часто будуються традиційні стосунки між батьками і дітьми в сім'ї? (*відповіді батьків, узгаляння, заповнення таблиці*).

В основі традиційної взаємодії батьків та дітей часто є:

- авторитарна влада батьків

- страх
- умовна любов
- конфлікти розв'язуються за принципом: переможець-переможений

Принцип І. «Стосунки перш за все!»

Контролювати дітей легко – достатньо їх хоча б як слід залякати. Але рано чи пізно вони виростуть і перестануть боятися. Ролі поміняються, і тоді вже не позаздриш батькам. Якщо ви покладаєтеся тільки на страх, то чекайте великих неприємностей. Повірте мені, я бачила сім'ї, в яких батьки змушували дітей «добре поводитися» тільки під страхом покарання, і щасливими ці сім'ї не назвеш. Мабуть, це найбільш нещасні сім'ї з тих, що я бачила.

Привчити дітей до дисципліни можна, лише виявляючи до них повагу і ставлячись до них як до повноцінних людей.

У нашому суспільстві батьки часто зловживають своєю владою над дітьми. Чому? (*відповіді батьків*). Одна і особливостей спілкування в сім'ї, полягає у тому, що батьки, порівняно з дітьми, мають більшу «психологічну вагу». З точки зору дитини, батьки – більш значущі. Маленьким дітям батьки взагалі здаються всемогутніми. Їм здається, що батьки все знають, вміють. Деякою мірою це так і є, але часто діти приписують батькам неіснуючі риси, надають їм неіснуючого авторитету. Перевага на боці батьків, і така «психологічна вага» дозволяє батькам нав'язувати свою волю дитині («я краще знаю, що тобі потрібно», «це все для твого блага»).

Розглянемо інший тип батьківської влади: всі батьки знають, що контролювати поведінку маленької дитини можна шляхом покарань і заохочень. Дитина залежна від батьків у задоволенні своїх потреб, і цією можливістю вони керують поведінкою дитини. У батьків є можливість задовольнити потреби дитини або відмовити, покарати або заохотити поведінку дитини. Але дитина росте і поступово стає менш залежна від батьків, і вони поступово втрачають свою владу над дитиною.

І одного разу вони усвідомлюють, що їхня влада, заснована на покаранні і заохоченні – зникла. А інших способів взаємодії з дитиною вони не засвоїли. Дитина стає більш незалежна і некерована. Це неминуче для підліткового віку. Підлітки можуть самі, опираючись на власні сили, отримувати нагороди (увага друзів, спортивні досягнення, успіхи в навчанні). Ось що каже батько 16-річного хлопчика: «У нас більше нічого немає, щоб підкріпити наш авторитет. Хіба що машина. Але й це не діє, тому що син зробив копію ключів і коли нас немає вдома, він без дозволу їздить. Так як йому від нас більше нічого не потрібно, ми не можемо його більше наказувати...» Батьки, які діяли з позиції сили, дуже вражені, що їх абсолютна влада над дитиною закінчилась і вони не мають на неї жодного впливу (Чудаєва, 2013 с. 10).

Які наслідки для дитини прояву батьківської влади? Згадайте власне дитинство, як ви реагували на диктат батьків? Як ви реагували, коли батьки вам нав'язували свою волю? (*відповіді батьків, обговорення*). Всі реакції дитини на владу батьків можна узагальнити:

1. *Протест, заперечення.*

«Якщо ти не перестанеш базікати, я тебе ударю! – Ну давай, вдар мене! Бий сильніше, я все одно не перестану». Діти часто діють прямо протилежно до того, що вимагають батьки. Послухатись батьків для них означає здатись.

2. *Образа, ворожість.*

«Маленьку дитину образити може кожен». Образа провокує неприязнь.

3. *Агресія, протидія.*

Діти із-за тиску батьків починають агресивно себе поводити (захисна реакція): огризаяться, грубо відповідають або «грають в мовчанку». «Ти мені зробив боляче – я в боргу не залишусь, теж буду тобі робити боляче!»

4. *Обман, скритність.*

Деякі діти з перших років життя розуміють, що брехня іноді дозволяє уникнути покарання, а іноді навіть нагороджується.

Хоча дітям від природи обман не властивий, це набута звичка. В сім'ях, де дітей поважають, їх свободу намагаються не утисняти, діти не мають бажання обманювати. Якщо батьки скаржаться на те, що їхні діти ростуть «скритними», не діляться своїми проблемами – швидше за все, вони часто наказують таких дітей або насміхаються над ними.

5. *Перекладання вини на іншого.*

Якщо в сім'ї не одна дитина, то брати і сестри в умовах системи покарань-заохочень починають змагатись за право отримати винагороду від батьків. Вони дуже швидко розуміють, як можна уникнути покарань: виставити іншу дитину в «поганій якості». «Якщо хтось поганій, то мене будуть більше цінувати». Таким чином, батьки своїми методами створюють нездорову атмосферу змагання між дітьми (Чудаєва, 2013, с. 11).

«Вона з'їла більше морозива, ніж я...»

«Він перший мене стукнув!»

6. *Прагнення бути головним, командувати.*

Чому дитина намагається командувати молодшими дітьми? Батьки використовують свою владу і силу, щоб пригнічувати її. Відповідно, така дитина намагається тиснути на більш слабку дитину. Таку поведінку добре видно, коли дівчатка граються з ляльками. Таким чином, батьки, які пригнічують дитину своїм авторитетом, часто виховують маленьких деспотів, до яких будуть погано ставитись в дитячому колективі.

7. *Прагнення бути першим, страх програти.*

Це часто трапляється в заможних сім'ях, де батьки намагаються виховувати дітей швидше похвалою, заохоченнями, грошовими винагородами, а не покараннями. Багато батьків знають про шкоду покарань, але мало хто сумнівається у користі заохочень і нагород. Постійні позитивні підкріплення поведінки також шкідливі. Дитина втрачає інтерес до самої діяльності, її починає цікавити лише винагорода, вона починає боятися невдач і програвів. У дорослому віці: «Краще я не почну це робити, а раптом не вийде, я програю». Особливо страждають діти, менш здібні і талановиті, ніж їх брати і сестри.

стри – вони починають гостро відчувати свою недосконалість, у них занижена самооцінка. Тобто нагороди псують і тих дітей, які до них звикли, і тих, кому вони недоступні.

8. *Утворення груп протидії батькам.*

Діти, яких виховують з позиції сили, дорослішають і об'єднуються в групи, щоб протидіяти тиску батьків. Домовляються між собою розповідати батькам одну і ту ж історію. Підбивають інших дітей на небажані вчинки в надії розділити з ними відповідальність. З'являються групи дітей, які вживають наркотики, прогулюють уроки, домовляються про злочинні дії. Діти перестають асоціювати себе з сім'єю, а ототожнюють себе з ровесниками, які бачать в дорослих ворогів.

9. *Підкорення, постійні уступки, відмова від своїх інтересів.*

Деякі діти, здається, без особливих проблем, підкоряються волі дорослих, але причину такої поведінки не всі розуміють правильно. Діти підкоряються часто зі страху перед покаранням – як дресировані собачки. Деякі діти слухняно підкоряються волі батьків лише у молодшому віці, але починають бунтувати у підлітковому – коли з'являється достатньо сили і сміливості протидіяти строгості батьків. А деякі діти залишаються слухняними і поступливими і в підлітковому, і в дорослому віці. Але саме ці діти найбільше страждають від батьківського диктату, адже починають боятись і слухатись будь-яку людину, наділену владою і авторитетом. Вони бояться бути собою, бояться будь-яких конфліктів, вони дуже нерішучі, не можуть відстояти себе.

10. *Підлабузництво.*

Одна з реакцій дитини на метод покарань і заохочень – показати себе з кращої сторони, сподобатись дорослим, від яких залежить, стати «улюбленцем», чи ні. Принцип такий: «Якщо я зроблю щось хороше, то, швидше за все, отримаю винагороду і не буду покараний». І навіть якщо такі діти досягають особливого ставлення до себе з боку дорослих, в дитячому ко-

лективі їм живеться непросто – інші діти часто насміхаються над підлабузниками і не хочуть з ними дружити.

11. Безініціативність.

Діючи авторитарними методами, батьки відбивають у дитини бажання проявляти творчу ініціативу, бажання щось робити самостійно. Творчість неможлива без свободи – людина повинна мати можливість експериментувати, пробувати, йти новими шляхами. Влада батьків породжує страх, а страх гальмує ініціативу. Принцип такої поведінки: «щоб отримати винагороду, я буду вести себе бездоганно, буду робити все, що вважається правильним. А оригінальним бути небезпечно, я не хочу, щоб мене покарали».

12. Реакція втечі від реальності.

Іноді у дітей замість слухняності батьківському диктату спостерігається реакція втечі – вони відсторонюються від проблеми у прямому і переносному сенсі. Так відбувається, коли покарання надмірне, тиск занадто сильний, або коли батьки непослідовні в розподілі покарання і нагород, коли нагороду дуже важко заслужити. Реакція втечі проявляється по-різному (Чудаєва, 2013, с. 13):

- ✓ втеча в світ фантазій;
- ✓ байдужість, апатія;
- ✓ регресія поведінки, інфантилізм;
- ✓ надмірне захоплення телепрограмами, відеоіграми, Інтернетом;
- ✓ ігри на самоті (часто з уявними друзями);
- ✓ погіршення самопочуття;
- ✓ втеча з дому;
- ✓ вступ в неформальні угруповання;
- ✓ вживання алкоголю, наркотиків.

Отже, яка альтернатива традиційним стосункам у сім'ї? *(відповіді батьків, обговорення).*

Доцільно пам'ятати, що ефективне спілкування ґрунтується на безумовній любові; повазі і врахуванні інтересів кожного члена сім'ї; розвитку самостійності та ініціативності дитини.

Принцип II. Безумовне прийняття і любов до дитини.

Найважливіше правило, без дотримання якого всі наші спроби налагодити стосунки з дітьми будуть марними. Цей принцип – початкова точка відліку позитивних змін у спілкуванні з дітьми (і не лише). Цей принцип – безумовне прийняття та любов. Що він означає? *(відповіді батьків)*

Безумовно, приймати дитину – означає: любити її не за те, що вона гарна, розумна, здібна, відмінник, помічник і т.д., а просто так, просто за те, що вона є! Любити дитину безумовно – значить любити її незалежно від жодних умов. Незалежно від її зовнішності, здібностей, переваг і недоліків, плюсів і мінусів, краси і потворності. Незалежно від того, чого ми чекаємо від неї в майбутньому, і, що найважче, незалежно від того, як вона веде себе зараз. Це, звичайно, зовсім не означає, що нам завжди подобається її поведінка. Часто можна почути від батьків таке звертання до дитини: «Якщо ти будеш хорошим хлопчиком або дівчинкою, то я буду тебе любити». Або: «Не чекай від мене нічого хорошого, поки ти не перестанеш... (лінуватись, грубіянити, битись), не почнеш... (гарно навчатись, допомагати, слухатись)». У таких фразах батьки повідомляють дитині, що її приймають умовно, її люблять, «тільки, якщо...». Умовне, оцінне ставлення до людини дуже характерне для нашої культури.

Часто батьки кажуть: «А за що ж тоді любити дитину? За лінощі, неповагу до старших? Я цього не розумію!» Причина такого розповсюдженого оцінного, умовного ставлення до дитини прихована за впевненістю, що покарання і нагороди – це головні засоби виховання. Похвалиш дитину – і її хороша поведінка закріпиться, покараєш – і зло відступить. Але не завжди ці методи безвідмовні, іноді і шкідливі, про це ми говорили. Часто ми бачимо таку закономірність: чим більше дитину лають, тим гіршою стає її поведінка. Чому так відбувається? *(відповіді батьків)*. Виховання дитини – це не дресура. Батьки не існують для того, щоб виробляти у дитини умовні рефлекси (Чудаєва, 2013, с. 14).

Психологами доведено, що потреба в любові, в належності (потрібності іншим людям, потреба не бути самотнім) – це одна із фундаментальних потреб людини. Задоволення цієї потреби – необхідна умова нормального розвитку дитини. Ця потреба задовольняється, коли ви кажете дитині, що вона вам дуже дорога, потрібна, важлива, що вона просто хороша. Такі повідомлення – у привітних поглядах, обіймах, прямих словах: «Як добре, що ти у нас народився!», «Мені так добре, коли ми разом!»

Батьківська безумовна любов має різні прояви. *Як ви проявляєте любов до дитини (відповіді батьків)?* Ви можете безмірно любити свою дитину, але головне не те, що відчуваєте ви стосовно неї, а те, що вона відчуває, як усвідомлює дитина те, що ви її любите. На жаль, деякі батьки абсолютно не вміють показувати свою любов власним дітям. А тим часом, батьківська любов – дуже глибока і різноманітна. Психологи виділяють 5 «мов» батьківської любові, використовуючи які батьки можуть повною мірою продемонструвати свою любов дитині.

Опис п'яти «мов» батьківської любові здійснено сімейним психологом Гері Чепменом (П'ять мов; Чудаєва, 2013, с. 15). Деталізуємо їх.

1. Фізичний контакт.

Фізичний контакт між батьками і дитиною – це не тільки поцілунки, обійми і поглажування, але ще й просте дружнє поплескування по плечу, прогулянки за руку, жартівлива «боротьба» та інше. Фізичний контакт вкрай важливий для дітей, незалежно від статі. Батькам, які часто соромляться «сюсюкатися» з дитиною, потрібно пам'ятати, що відсутність найпростішого фізичного контакту з одним з батьків може згубно позначитися на психіці дитини надалі. Через фізичний контакт батьки передають дітям потужний емоційний позитивно забарвлений заряд.

2. Слова заохочення.

Частіше підтримуйте дитину. Частіше говоріть їй, як ви її любите. Слова «Я тебе люблю», звернені до дитини, сприят-

ливо впливають на дитячу душу. Поменше критики і грубих, образливих слів – будь-яке з них може дуже болісно ранили дитяче серце. Якщо навіть ви незадоволені поведінкою дитини, не опускайтеся до образ і різких закидів, просто поясніть дитині причину свого невдоволення.

3. Безроздільна увага.

Проводьте з дитиною більше часу! Причому, слід не просто брати дитину з собою кудись і потім не звертати на неї увагу, слід проводити час з дитиною, у першу чергу, якісно. Показуйте дитині свою зацікавленість її життям, задавайте їй запитання, але не лізьте насильно в усі області її діяльності – і в дітей повинні бути свої маленькі секрети. Запам'ятайте, що близькість звичайна (ви сидите поруч з дитиною) ще не дорівнює близькості душевній.

4. Подарунки.

Подарунки не обов'язково купувати в магазині. Не зосереджуйте всю свою увагу на подарунках, приурочених до великих свят, частіше робіть дитині несподівані сюрпризи, які у виховних цілях можна присвячувати позитивним досягненням дитини і підносити як заохочення.

5. Допомога.

Батьківська любов ще проявляється у формі допомоги дитині. Побутові клопоти і елементарна дбайливість також належать до цієї мови любові. Ви продемонструєте свою любов, якщо допоможете дитині прибрати в кімнаті іграшки не з перекошеним від невдоволення обличчям, а доброзичливо і з задоволенням.

Давайте спробуємо зрозуміти, які причини заважають батькам безумовно приймати дитину і показувати їй це (*обговорення*).

Головна причина – настрої на «виховання» шляхом покарань і заохочень. Батьки бояться зіпсувати дитину («як же я буду його обіймати, якщо він уроки не вивчив! Спочатку дисципліна, а згодом хороші стосунки!»). І стають на шлях критичних зауважень, нагадувань, вимог. А син, швидше за все,

відреагує всілякими відмовками, відкладанням виконання уроків, спротивом. І батьки потрапляють в зачароване коло взаємного незадоволення, частих конфліктів (Чудаєва, 2013, с. 17).

Де тут помилка? Помилка була спочатку: *дисципліна не до, а після встановлення гарних стосунків, і лише на їх базі..* Детальніше про це поговоримо згодом.

Інші можливі причини емоційного неприйняття або відштовхування дитини: дитина «не запланована», не тієї статі, яку б хотіли, діти «відповідальні» за зруйновані стосунки подружжя. Прихована причина може бути у посиленому «виховному» настрої батьків (прагнення компенсувати свої життєві невдачі, нездійсненні мрії і т.д.).

Принцип III. Дітям потрібні кордони.

Дітям обов'язково потрібні розумні обмеження. Світ без кордонів – для маленької людини дуже небезпечно і страшне місце. Межі немов говорять: «до цього можна йти, але далі не можна». Всередині кордонів панують спокій і безпека. Межі допомагають визначити своє місце в світі. Кордони не тільки не дозволяють вийти назовні, але і не пускають всередину погане.

Батьки повинні казати про те, що в поведінці дітей їх не влаштовує («Мені не подобається...»). Але це зовсім не означає авторитарних вказівок дітям, як їм себе поводити. Детальніше поговоримо про це, обговорюючи «Я-висловлювання».

Принцип IV. Діти – це піраньї, їм потрібна увага.

Як справжні піраньї, здатні з'їсти корову за кілька хвилин, діти накидаються на будь-яку увагу, якої їм ніколи не буває багато. Вони готові на все, щоб тільки їх помітили, навіть якщо це шкодить не лише оточуючим, але і їм самим. Вони обов'язково скористаються будь-яким найменшим шансом привернути до себе увагу, незважаючи на можливі руйнівні наслідки.

Заохочуйте гарне, ігноруйте погане.

Принцип V. Будь-яка поведінка – це спілкування.

Коли я аналізую поведінку будь-якої дитини, незалежно від того, хто вона і що робить, я завжди виходжу з передумови, що своєю поведінкою ця маленька людина намагається вислови-

ти те, що не може або не хоче сказати словами. Діти набагато охочіше висловлюють свої думки і почуття поведінкою, ніж словами. Головна причина полягає у тому, що слів у них ще замало. У них багато почуттів, але вони ще не вміють підбирати потрібні слова та вирази для вираження цих почуттів.

У результаті вони прагнуть розповісти про свої почуття своєю поведінкою. Погана поведінка – це не просто погана поведінка, це спосіб спілкування. Ваші обов'язки як батьків полягають у тому, щоб з'ясувати, про що діти хочуть сказати своєю поведінкою. Чого вони хочуть насправді? У багатьох випадках, якщо вдається з'ясувати істинний сенс їх поведінки, вважайте, що головна частина справи вже зроблена (Чудаєва, 2013, с. 20).

II. Основна частина.

Вправа «Спілкування» (20 хв.).

Батьки об'єднуються в 2 групи (день – ніч).

Завдання для роботи в групах:

1 група – Що, на вашу думку, допомагає ефективному спілкуванню з дитиною?

2 група – Що, на вашу думку, заважає ефективному спілкуванню з дитиною?

Свої ідеї учасники схематично зображають на папері формату А-2, А-3 за допомогою фломастерів. Потім свої ідеї презентують, а схеми приклеюються на дошку.

Вправа «Мозковий штурм». (15 хв.).

Завдання: які моменти (ситуації), на ваш погляд, є слушними для спілкування з дитиною. Тренер записує відповіді на дошці.

Коментар тренера: головне у спілкуванні, щоб моменти були неформальні та ненав'язливі, наприклад, під час відпочинку спільного.

Інформаційна вправа «Як слухати, щоб діти говорили? Основні закони активного слухання» (40 хв.).

Відпрацювання навичок. Особливості мови прийняття і схвалення. Невербальні прояви схвалення. Вербальні прояви схвалення. Неєфективні реакції батьків на слова дитини. Сут-

теві ознаки активного слухання. Вимоги до активного слухання. Помилки у використанні активного слухання. Практика активного слухання.

Як зберегти довірливі стосунки з дитиною? Чому не всім батькам вдається зберегти щирі, відкриті стосунки з дітьми? Чому підлітки часто викреслюють батьків із кола спілкування, не розповідають їм про свої переживання? Чому вони часто на власному гіркому досвіді переконуються, що говорити з батьками щиро часто марно і навіть, небезпечно? *(відповіді батьків, обговорення).*

Психологи намагаються дати відповіді на ці запитання не один рік. Їх досвід показує, що найголовніше для взаєморозуміння – мова схвалення і прийняття. Схвалення інших людей допомагає кожному з нас рости, розвиватись, приймати конструктивні рішення, самостійно справлятися зі своїми проблемами. Коли людина знає, що хтось схвалює її поведінку, вона отримує значний поштовх для розвитку і починає думати, що ще зробити для розвитку свого потенціалу.

Батьки часто не розуміють важливості схвалення. Вони вважають, що якщо схвалювати дії дитини, то вона не буде розвиватись; на їх думку, найбільш ефективний спосіб допомогти дитині стати кращою – це постійно говорити про її недоліки, вказувати на те, що в її поведінці ви не схвалюєте. Таким чином, батьки часто використовують осуд, зауваження, заборони, крик – всі ознаки того, що батьки не схвалюють свою дитину і не приймають її такою, якою вона є. Це, навпаки, гальмує розвиток дитини. *(Як ви реагуєте на осуд, зауваження, заборони, крик з боку рідних та колег?)*

Схвалення – це прояв любові, яка формує внутрішній стрижень сильної особистості. Його потрібно не лише відчувати стосовно дитини, а й проявляти у спілкуванні.

Невербальні прояви схвалення: невтручання як прояв схвалення (не заважати дитині діяти, коли вона не потребує допомоги і захоплена певною справою; не контролювати); пасивне

слухання дитини («мовчання – знак згоди»; «угу...», «я слухаю тебе») (Чудаєва, 2013, с. 21).

Вербальні прояви схвалення. Активне слухання:

Завдання: Як батьки реагують на емоційні висловлювання дітей? Обговорення можливих відповідей. Як би Ви відповіли на такі репліки дітей (Чудаєва, 2013, с. 21-22):

«Школа – це якийсь дурдом! Там навчають тільки дурницям, які в житті не знадобляться! Я вирішив, що не буду вступати до університету. Зараз не обов'язково мати диплом, щоб робити щось корисне і цікаве. Є багато способів розбагатіти і прославитись!»

«Не розумію, що сталося. Ми з Ірою так дружили, а тепер вона мене не помічає, навіть не приходять до мене погратись. А коли я приходжу до неї, вона вже грається з Людою, їм разом весело, мене вони в гру не приймають».

«Чому я маю виносити сміття? От Сашу мама ніколи не змушує цього робити! Так не чесно! Діти не повинні багато працювати!»

«Ваш 5-річний син за святковим столом нудьгує, тому що батьки зайняті гостями і не звертають на нього увагу. До вас прийшли друзі, яких ви давно не бачили, і ви захоплено розмовляєте. Раптом син кричить: «Ви всі дурні! Я вас ненавиджу!»

Майже всі можливі відповіді можна об'єднати у декілька груп:

1. Наказ, розпорядження.

«Нема чого жалітись!»

«Немає значення, що думають інші, марш виносити сміття!»

«Повертайся в двір і грайся з Ірою і Людою!»

«Не смій так казати!»

2. Строге попередження, погрози. Повідомлення дитині про наслідки її поведінки.

«Якщо ти цього не зробиш, то дуже пошкодуєш!»

«Ще одне слово – я вижену тебе за двері!»

«Ти сам знаєш, що це погано, краще не роби цього!»

3. Нотації, повчання.
  - «Ти не повинен був...»
  - «Треба було зробити так...»
  - «Дорослих потрібно поважати».
4. Порада, підказка.
  - «Не поспішай з рішенням про університет, у тебе є ще час».
  - «Запроси Іру і Люду погратись у нас».
  - «Думаю, тобі треба про це поговорити з вчителем».
  - «Пошукай собі інших подруг».
5. Приклади з власного життя, апеляція до здорового глузду.
  - «Студентські роки – це чудова, незабутня пора! Шкода, що ти цього не відчуєш!»
  - «Діти повинні дружити один з одним».
  - «Хатня робота розвиває в дітях відповідальність».
  - «Коли я був у твоєму віці...»
6. Осуд, критика, незгода.
  - «Не кажи дурниць».
  - «Це не серйозно».
  - «Ти сильно помиляєшся».
  - «Абсолютно з тобою не згоден!»
7. Похвала, згода.
  - «А мені здається, ти дуже симпатична!»
  - «»Ти дуже здібний і можеш гарно вчитись».
  - «Думаю, ти правий».
  - «Згоден!»
8. Насмішки, іронія, образливі зауваження.
  - «Не будь такою слабохарактерною!»
  - «Думаєш, ти найрозумніший!»
  - «Хочеш бути неуком?»
  - «Подумаєш, які ми ніжні!»
9. Спроба пояснити причину поведінки, висновки.
  - «Ти просто ревнуєш до Іри!»
  - «Ти кажеш це, щоб налякати мене!»
  - «Впевнена, ти насправді так не думаєш!»
  - «Ти так кажеш, бо в тебе погані оцінки».

10. Співчуття, підтримка.

«Завтра ти це все згадаєш і посмієшся!»

«Не сумуй, всяке буває».

«Не хвилюйся, все буде добре».

«Я теж так раніше думав».

«Але в тебе багато подруг!»

11. Розпитування, пошук причин.

«Коли ти вперше це відчув?»

«Чому ти вирішив, що ненавидиш школу?»

«А дівчатка казали тобі, чому не хочуть з тобою гратись?»

«Цікаво, як ти до цього додумався?»

12. Гумор, спроба перевести розмову на іншу тему.

«Просто не думай про це».

«Давай не будемо говорити за столом».

«Та ладно! Давай поговоримо про щось приємне!».

«А як там справи з футболом?»

Психологи радять *уникати всіх 12 типів батьківських відповідей*, оскільки вони мають не лише буквальний, а й прихований сенс (Чудасва, 2013, с. 23-24):

«Мамі не подобаються мої почуття, вона хоче, щоб я змінилась».

«Мама не довіряє мені, думає, що я не справлюсь сама з цим питанням».

«Мама думає, що я у всьому винна».

«Мама думає, що я не така розумна, як вона».

«Мама думає, що я роблю щось погане».

«Мама мене засуджує».

«Мене не сприймають всерйоз!».

«Мамі не цікаві мої почуття».

Що відчувають при цьому діти:

«Мені не дали сказати, закрили рота!»

«Мне змусили виправдовуватись!»

«Я відчув себе неповноцінним ,якимось дурнем».

«У мене виникло почуття образи, гніву!»

«Я відчув себе винним».

«Я відчув, що на мене тиснуть».

«До мене ставляться, як до нерозумної дитини».

«Я відчув, що мене не розуміють».

«Я почував себе як на допиті».

«Моя розповідь була батькам нецікава».

Отже, виникає питання, як іще батькам відповідати?! На допомогу приходять активне слухання. З'ясуємо, що означає – активно слухати дитину?

У всіх випадках, коли дитина засмучена, ображена, зазнала невдачі, коли їй боляче, соромно, страшно, коли з нею діяли грубо або несправедливо і навіть коли вона дуже втомилась, перше, що потрібно зробити – це дати їй зрозуміти, що ви знаєте про її переживання (або стани), «чуєте» її. Дитина «вийшла» з емоційної рівноваги і звертається за допомогою до батьків.

Для цього краще всього сказати, що саме, на вашу думку, відчуває зараз дитина. Бажано назвати «по імені» її почуття чи переживання. Активно слухати дитину – значить «повертати» їй в бесіді те, що вона вам розповіла, при цьому зазначивши її почуття.

Вимоги до активного слухання (Чудаєва, 2013, с. 25-26):

I. Якщо ви хочете послухати дитину, обов'язково поверніться до неї обличчям. Дуже важливо також, щоб її і ваші очі знаходилися на одному рівні. Уникайте спілкуватися з дитиною, перебуваючи в іншій кімнаті, повернувшись обличчям до плити або до раковини з посудом; дивлячись телевізор, читаючи газету; сидячи, відкинувшись на спинку крісла або лежачи на дивані. Ваше положення стосовно дитини і ваша поза – перші і найсильніші сигнали про те, наскільки ви готові її слухати і почути. Будьте дуже уважні до цих сигналів, які добре «читає» дитина будь-якого віку, навіть не віддаючи собі свідомого звіту про це.

II. Якщо ви розмовляєте із засмученою дитиною, не варто задавати їй питання. Бажано, щоб ваші відповіді звучали в стверджувальній формі.

III. Дуже важливо в бесіді «тримати паузу». Після кожної вашої репліки краще всього помовчати. Пам'ятайте, що цей час належить дитині; не забивайте його своїми міркуваннями і зауваженнями. Пауза допомагає дитині розібратися у своєму переживанні і одночасно повніше відчувати, що ви поруч. Помовчати добре і після відповіді дитини – може бути, вона щось додасть до своєї відповіді. Дізнатися про те, що дитина ще не готова почути вашу репліку, можна за її зовнішнім виглядом. Якщо її очі дивляться не на вас, а в сторону, «всередину» або вдалину, то продовжуйте мовчати: у дитини відбувається зараз дуже важлива і потрібна внутрішня робота.

IV. У вашій відповіді також інколи корисно повторити, що, як ви зрозуміли, сталося з дитиною, а потім зазначити її почуття.

Приклади заохочення в активному слуханні

Приклад заохочення	Характеристика	Деталізація
<i>Демонструйте зацікавленість</i>	Підтримуйте у співрозмовника прагнення до розповіді. Не треба погоджуватися або не погоджуватися з тим, що ви чуєте.	Використовуйте доброзичливий тон й ухильні слова: Я розумію ... Угу .... Це цікаво ... Будь ласка, продовжуйте ...
<i>Повторення</i>	Покажіть, що ви запам'ятовуєте почуте, що ви вловлюєте факти.	Повторюйте основні думки співрозмовника, підкреслюючи важливі факти: Якщо я правильно розумію, ви вважаєте ... Іншими словами, ви вирішили ...
<i>Відображення</i>	Покажіть, що ви розумієте його почуття.	Відображайте почуття, які відчуває співрозмовник: Ви відчуваєте, що ... Ви були сильно цим стурбовані ...

<i>Узагальнення</i>	Зберіть до купи всі важливі думки, факти тощо. Створіть підґрунтя для подальшого обговорення.	Повторюйте, відображайте й узагальнюйте основні думки, почуття співрозмовника: Схоже, з того, що ви сказали, найголовніше ... Якщо я правильно розумію, ви відчуваєте з цього приводу. ..
---------------------	---	---

Інформаційна вправа «Як говорити, щоб діти слухали. Використання Я-повідомлень» (40 хв).

Відпрацювання навичок. Способи впливу на дитину. Традиційні та ефективні способи конфронтації. Позитивні наслідки використання Я-повідомлень. Неefективне використання Я-повідомлень. Зміни зовнішнього середовища для впливу на дитину

Дуже часто батькам необхідно знайти спосіб впливу на дітей, якщо їхня поведінка створює проблеми батькам. Часто діти поводять себе так, ніби у батьків немає власних бажань, інтересів і планів. Буває, що діти багато вимагають від батьків і нічого не вимагають від себе. В таких випадках необхідні зовсім інші навички, ніж коли проблеми виникають у дітей.

Проблема у дитини:	Проблема у батьків:
Дитина – ініціатор розмови. Батьки слухають. Батьки хочуть допомогти дитині. Батьки лише повторюють почуте. Батьки схвалюють рішення дитини. Батьки думають, перш за все, про інтереси дитини. Батьки відносно пасивні.	Батьки – ініціатори розмови. Батьки повідомляють. Батьки впливають. Батьки хочуть допомогти собі. Батьки хочуть висловитись. Батьки мають самі знайти шлях розв’язання проблеми. Рішення має задовольняти батьків. Батьки, перш за все, думають про свої інтереси. Батьки проявляють наполегливість.

Обговорення з батьками прикладів з життя.

Якщо ми хочемо безпосередньо вплинути на дитину, нам необхідні навички конфронтації.

Традиційні способи конфронтації (накази, настирливі прохання, погрози, попередження, нотації, повчання, порада, підказка, приниження, покарання) зумовлюють такі наслідки:

- дитина чинить опір;
- «батьки думають, що я недостатньо розумна»;
- батьки переживають почуття провини;
- у дитини занижується самооцінка;
- дитина відчайдушно захищається.

Ефективні способи конфронтації:

Батьківське слово може не лише руйнувати стосунки, а й налагоджувати їх. Порівняйте висловлювання батьків (*обговорення*):

Висловлювання батьків (Чудасва, 2013, с. 35)

Висловлювання батьків	
Докір, звинувачення, іронія	Емоції, зумовлені поведінкою дитини
<ul style="list-style-type: none"> • «Якщо ти не перестанеш, я...» • «Даремно ти так...» • «Якщо ти ще раз...» • «Навіщо ти так зробила!?» • «Від тебе голова йде обертом!» • «Ти увесь час хочеш, щоб на тебе увагу звертали!» • «Ну чому ти не можеш гарно поводитися!» • «Ти мав би спочатку подумати, а потім робити!»	<ul style="list-style-type: none"> • «Я так втомилась, і мені не хочеться зараз гратись». • «Я дуже нервую, коли чекаю тебе в роздягальні». • «У мене прямо руки опускаються, коли я бачу, як ви насміялися прибрати!»

У першому випадку в кожній фразі зустрічається слово «ти», а далі йде докір, звинувачення, іронія. Таке звертання змушує дитину захищатись, чинити опір. У другому випадку батьки повідомляють дитині про свої емоції, зумовлені поведінкою дитини, звертання формулюється зі словом «Я».

Я-повідомлення допомагають дитині краще зрозуміти почуття батьків. Я-повідомлення складаються з 3-х частин: ПОВЕДІНКА + ПОЧУТТЯ + НАСЛІДКИ.

Завдання: Продумайте ваші Я-повідомлення у таких ситуаціях:

- ✓ дитина з вами гуляє у дворі і далеко від вас побігла;
- ✓ дитина обіцяла прийти після уроків, але прийшла на 2 години пізніше;
- ✓ дитина вас б'є.

Інформаційне повідомлення «Теми для спілкування з дитиною», «Прийоми ефективного спілкування». (10 хв.). Вивішуються на дошку плакати з темами та прийомами спілкування. (або у формі презентації).

Теми для спілкування з дитиною.

- Що робить людину унікальною.
- Що таке дружба.
- Що таке повага.
- Яким чином можна завоювати повагу друзів.
- Чи можна розважатися без алкоголю, наркотиків, сигарет. Як?
- Які проблеми можуть виникнути, якщо почати вживати наркотики, алкоголь, почати курити.
- Хто для тебе є кумирами і чому.
- Що означає мати власний погляд на щось. Чи важливо це?
- Що для тебе означають гроші.
- Що для тебе є «цінність».
- Які методи допомагають тобі покращити настрій.

Прийоми ефективного спілкування.

- Відкласти справи заради розмови з дитиною. Під час спілкування з дитиною не варто займатись іншою роботою. Дитина може подумати, що вона для вас не цікава.
- Розмова повинна відбуватись на рівні зросту дитини.
- Потрібно демонструвати дитині, що ви її чуєте.

- Мова вашого тіла повинна демонструвати, що ви уважно слухаєте дитину.
- Підтримка дитини посмішкою, обіймами, поглядом під час розмови.
- Тон вашої мови повинен бути довірливий.
- Робіть паузи, дайте дитині подумати, помовчати, не вимагайте негайної відповіді.

Вправа «Мозаїка стилів батьківського виховання».

Який стиль спілкування між батьками і дітьми притаманний вашій сім'ї: демократичний, авторитарний чи ліберальний? Пропонується дати характеристику стилів (Мистецтво ефективного спілкування).

Демократичний (Д): дружній тон, коректне направлення поведінки, допускаються диспути з приводу розпоряджень дорослого, не підкреслюється «керівне» положення.

Авторитарний (А): короткі ділові розпорядження без пояснень, не приймаються в рахунок почуття та емоції дитини, втримується дистанція між дорослими і дітьми.

Ліберальний (Л): Не даються вказівки та розпорядження, повне погодження з усіма діями дитини і домашніх, і взагалі, дотримання в сім'ї принципу «Моя хата з краю».

Проаналізуйте стиль вашого спілкування з дитиною і підніміть карточку відповідного кольору.

Вправа. Як долати конфлікти у спілкуванні з дитиною без переможців та переможених?

Конфлікти неминучі.

Всі батьки стикаються з ситуаціями, коли ні конфронтація, ні зміни середовища не допомагають змінити ситуацію, коли поведінка дитини все одно завдає проблем батькам.

Конфлікт – це момент істини у стосунках, екзамен на міцність, криза, яка може або зміцнити, або погіршити стосунки. Конфлікт – це критична подія, яка може завершитись прихованою неприязню, ворожістю, психологічними травмами. Кон-

флікти можуть відштовхнути людей один від одного або зблизити їх. Спосіб розв'язання конфліктів – визначальний чинник у стосунках батьків і дітей!

Часто батьки не розуміють, що конфлікти – це частина життя, і те, що вони виникають – не обов'язково погано. Батьки часто дивляться на конфлікт як на щось вкрай небажане, те, чого треба уникати. Вони дуже переживають, якщо конфлікт все-таки трапляється і часто не знають, як його врегулювати.

Насправді, дуже рідко зустрічаються такі стосунки, коли інтереси однієї людини не вступали б періодично в конфлікт з інтересами іншої людини. Коли люди співіснують тривалий час, конфлікт неминучий просто тому, що люди різні, вони по-різному думають, у них різні потреби і бажання, які іноді не співпадають.

Отже, конфлікт – це не так погано, він супроводжує будь-які реальні стосунки. Насправді, стосунки без видимих конфліктів можуть бути менш здоровими, ніж конфліктні. Наприклад, подружні стосунки, у яких дружина у всьому погоджується з чоловіком, або стосунки між строгим батьком і «затурканою» дитиною, яка із-за страху боїться заперечити батьку. І, навпаки, є сім'ї (часто, великі), в яких конфлікти відбуваються постійно, але і сім'ї напрочуд міцні і дружні.

Конфлікт в сім'ї, якщо він відбувається відкрито і сприймається як щось природне, набагато корисніший для дитячої психіки, ніж це здається багатьом батькам. У таких сім'ях дитина отримує досвід подолання конфліктів, який знадобиться у майбутньому. Сімейний конфлікт корисний дитині, якщо він конструктивно долається. Важливим є не кількість конфліктів, а спосіб їх подолання.

Традиційні неефективні методи подолання конфліктів. Традиційна схема подолання конфлікту: хтось виграє, хтось програє. Батьки болісно вирішують, що робити: бути строгими (перемагає батько), чи поблажливими (перемагає дитина). Так як батьки обмежили свої стосунки з дитиною таким підходом (або-або), вони сприймають стосунки з дитиною як боротьбу

за владу, де обов'язково хтось перемагає, як війну. Сучасні батьки і діти буквально воюють один з одним, кожна сторона міркує: «перемога або поразка».

Отже, коли виникає конфлікт між батьками і дитиною, більшість батьків намагається розв'язати його на свою користь, тобто батьки виграють, а дитина програє. Такий метод розв'язання конфлікту умовно назовемо «метод І». Ось його схема: між батьком і дитиною виникає конфлікт інтересів. Батько придумує, яким має бути вихід із ситуації. Повідомляє дитині про це рішення з надією, що вона погодиться. Якщо дитині рішення не подобається, батько намагається переконати, натиснути на дитину, користуючись своїм авторитетом.

Метод ІІ розв'язання конфліктів: батьки поступаються дитині, дитина перемагає.

Неефективність методу І.

1. Якщо батьки використовують метод І, у дитини знижується мотивація і з'являється образа на батьків. Якою б не була мотивація в даній ситуації – вона зовнішня (нав'язана батьками). Дитина підкоряється, але із страху перед покаранням. Дитина не хоче виконувати рішення батьків, з яким примусово погодилась, часто виконує його «символічно, щоб «відстали».
2. Метод І закладає основу для постійного погіршення стосунків між батьками і дітьми. Діти, як правило, ображаються, гніваються, коли їх примушують щось робити. Висока ціна методу І – дитяча ворожість.
3. Батькам необхідно постійно контролювати, чи виконує дитина розпорядження, по 100 разів дітям нагадувати про виконання їх рішення.
4. Рішення приймаються без участі дітей, це не виховує у дітей ініціативності, цілеспрямованості, самостійності. Примус і зовнішня мотивація не розвивають внутрішній контроль, почуття відповідальності у людини.

Неефективність методу II.

1. Діти звикають до того, що влада постійно у їхніх руках, що їх інтереси – вище за все. Вони ростуть егоїстами, з відсутнім самоконтролем, надто вимогливі до оточення.
2. Діти не поважають думки і почуття інших людей, думають лише про себе, звикли лише брати, а не віддавати.
3. Виникають труднощі у спілкуванні з ровесниками. Ніхто не хоче дружити з розбещеною дитиною, яка звикла, що їй завжди йдуть на уступки.
4. Таким дітям дуже важко навчатись у школі, де домінує метод I.

Батьки часто роздратовані, розгнівані поведінкою таких дітей, тому у дітей виникає враження, що батьки їх не люблять. Для батьків, що використовують метод II, турбота про дітей перетворюється в непосильну ношу і замість радості приносить страждання.

Метод III розв'язання конфліктів «без переможених».

Батьки часто дивуються, що існує III метод розв'язання конфліктів. Однак батькам необхідно добре потренуватись, щоб навчитись його ефективно використовувати. Його часто використовують для розв'язання конфліктів між людьми, які володіють рівноцінною владою. Уявіть собі, щоб дорослі люди, колеги долали конфлікти методом II! Якщо один співрозмовник, навіть і спробує використати метод I, то інший зробить все можливе, щоб не підкоритись. Метод III – не насильницький, за допомогою нього обидві сторони конфлікту виграють, тому що прийняте рішення влаштовує обидві сторони конфлікту. Батьки просять дитину разом з ними знайти вихід із ситуації, який би всіх влаштовував. Всі учасники конфлікту пропонують можливі шляхи розв'язання конфліктів (бажано їх записати). Далі учасники конфлікту оцінюють всі ідеї і нарешті вибирають остаточне рішення, зручне для всіх. Після того, як рішення прийняте, вмовляти нікого не потрібно, адже всі погодились з прийнятим рішенням. Не потрібно нічного нав'язувати силою, так як прийняте спільно рішення ні в кого не викликає опору.

Ефективність методу III:

1. Дитина отримує хорошу «внутрішню» мотивацію. Особистість більш мотивована до виконання рішення, в розробці якого вона брала участь, ніж до виконання рішення, яке було їй нав'язане (принцип причетності). Коли наймані робітники мають право голосу в прийнятті рішень, вони активніше впроваджують в життя це рішення. Метод III не гарантує, що діти відразу «кинуться» виконувати спільне рішення, але вірогідність дуже велика. Адже у дітей з'являється відчуття, що спосіб подолання конфлікту, завдяки методу III – їх власний спосіб. Вони зацікавлені в ньому і відчувають відповідальність за його виконання. Часто спосіб розв'язання конфлікту «придумують» саме діти, тобто батьки не підштовхують їх до згоди з їхнім рішенням. Батьки, радячись з дитиною, довіряють їй відповідальне рішення.

2. Більша вірогідність того, що рішення буде цікавим, творчим, часто несподіваним.

3. Метод III розвиває мислення дітей. «У нас конфлікт, давай разом подумаємо, як бути – і придумаємо щось дієве». Метод III – це інтелектуальна вправа.

4. Менше ворожості – більше любові, поваги, довіри. Ніхто не програв – всі задоволені, радіють.

5. Не потрібні вмовляння і тиск. Якщо діти погодилися із рішенням, вони зазвичай його виконують – навіть із вдячністю, що їх ніхто не примушував щось робити, не переконував. Батьки і діти не борються один з одним, а спільно працюють над проблемою. Батьки показують, що рахуються з інтересами дитини. Однак і свої інтереси вони теж враховують. У дітей немає причин опиратись волі батьків або постійно підкорятись їй, вони не намагаються втекти від проблеми.

6. Метод III дозволяє виявити реальні проблеми. За допомогою методу I батьки нав'язують готові рішення, і діти часто не мають можливості повідомити батькам про свої почуття (тривога, страх, гнів, образа).

7. Спілкування з дітьми як з дорослими. Дітям дуже приємно, що батьки враховують їхні інтереси, ставляться до них з довірою і повагою. І діти теж вчать враховувати інтереси інших людей.

Вправа. Аналіз педагогічних ситуацій.

У кожного на столах картки, на яких описано педагогічні ситуації. Ознайомтесь із ними і спробуйте дати поради вирішення тієї чи іншої ситуації:

Ситуація 1.

Ці батьки хочуть, щоб їхні діти слухалися, але не завжди вміють цього добитися. Або роблять це запіздно, коли дитина вже звикне не слухатися.

Я почала привчати свою доньку до слухняності, коли вона була зовсім крихіткою, коли помітила, що моя Ася розуміє слово «не можна». Тоді я почала їй дечого не дозволяти робити, але вдавалася до заборони не часто. Говорила «не можна» спокійним голосом. Намагалася не допускати «досвіду неслухняності». І завжди поводитися з дочкою лагідно. Адже коли серце дитини щире, матері легше вселяти те, що хочеш. На своєму материнському досвіді переконалася: слухняності можна досягти тільки любов'ю і довірою до дитини (Мистецтво ефективного спілкування).

1. Проаналізуйте позицію автора листа. Які виховні дії, на думку автора, сприяють слухняності дітей?

2. Чи згодні ви з висловленою думкою? Як ви добиваєтесь слухняності дітей у своїй сім'ї?

Ситуація 2.

Мені шістнадцять років. У мене є мама, тато, молодший брат. Але кожний у нашій сім'ї живе сам по собі. За стіл ми ніколи не сідаємо разом, а кожний їсть окремо. Ми нікуди не ходимо всією сім'єю: ні гуляти, ні в кіно. Одного разу купили квитки до цирку, і то тато з мамою з нами не пішли.

Тато не п'є, любить працювати, допомагає мамі, мама також дуже роботяща. Але як вона до мене ставиться! Жодного разу

мене не приголубила. Коли я з нею раджусь, вона відповідає коротко: «Не знаю». Коли ж я сама хочу поцілувати маму, вона мене зупиняє: «Не люблю телячих ніжностей». Радитися мені доводиться з бабунею (мамина мама). Бабуня в мене чудова, вона мене розуміє. Але бабуня старенька, багато в її житті було по-іншому, а мама могла б зрозуміти мене краще.

Я дуже заздрю своїй подрузі, у неї мама зовсім інша. Коли я у них буваю вдома, мама подруги завжди цікавиться моїми справами. Разом ми п'ємо чай, розмовляємо. Мама подруги розповідає про себе, я про себе, про що мрію, ким хочу стати. Ця чужа жінка звертається до мене лагідно, а моя мама ні разу не назвала мене дочкою. Тільки Лілька! Вона дуже нестримана, кричить, обзиває, а іноді може й вдарити. У присутності гостей лає, принижує мене, виставляє напоказ мої недоліки. Я дуже ображена на мою маму, часто плачу.

1. Проаналізуйте ситуації сімейного життя, які описала Ліля.

2. Визначте характер стосунків між дорослими і дітьми в кожній з ситуацій.

3. Як впливають особливості стосунків у сім'ї на формування особистості?

4. Оцініть традиційні взаємини у вашій сім'ї, стосунки між дорослими і дітьми.

Ситуація 3.

Скажіть, скільки часу ви буваєте разом зі своїми дітьми? Судячи з усього, небагато. Та й дослідження, які проводяться соціологами, свідчать: час, коли батько, мати і діти перебувають вдома разом (не враховуючи сон) – менше 1,8 години на добу (десь трохи більше ста хвилин). В основному батьки виховують окремо, витрачаючи на тиждень: мами 8 годин 40 хвилин, татусі – 6 годин 30 хвилин. Але це загалом, на безпосереднє ж виховання – мається на увазі прогулянки з дітьми, ігри з ними, читання вголос, перевірка уроків – батьки відводять в середньому 35 хвилини. \Лише в десяти сім'ях зі ста батьки ходять з дітьми на прогулянки, в театри, музеї, кіно, на стадіон.

1. Проаналізуйте, скільки часу протягом тижня ви проводите разом з дитиною: витрачаєте на перевірку домашніх завдань, заняття спортом, відвідання кіно, музеїв тощо.

2. Вивчіть кращий досвід сімейного виховання щодо раціонального використання вільного часу для спілкування з дітьми.

3. Які ви знаєте форми сімейного відпочинку? Розкажіть про традиції вашої сім'ї.

Ситуація 4.

Останнім часом загострилися стосунки в сім'ї. Справа у тому, що син, якому 13 років, росте кволим, часто хворіє. Усі мої спроби заохотити його до занять спортом, почати, принаймні, з десятихвилинної ранкової гімнастики наштовхуються на його вперте небажання, іноді озлоблення. Більше того, дружина горою стоїть на охороні його вдаваного спокою: «Не чіпляйся, нехай дитина краще довше поспить». Такі ситуації закінчуються розмовою на високих тонах, сваркою з дружиною, але головне – мене турбує здоров'я сина. Бачу довкола активних, рухливих, здорових дітей, а синові допомогти не можу.

1. Дайте оцінку позиціям членів сім'ї у наведеній ситуації.

2. Як би ви діяли у подібному випадку?

3. Обґрунтуйте необхідність єдиних вимог до дітей у сім'ї.

Як досягти цієї єдності щодо фізичного виховання дітей?

Ситуація 5.

Наш син ріс кволим, хворобливим. У цьому, напевно, і наша вина: не звертали уваги на фізкультуру, а турбувалися про те, щоб нагодувати смачно і ситно, вдягти, взути. Так, мабуть, і продовжувалося б, але до школи прийшов новий вчитель фізкультури. Вона побувала у нас вдома, поговорила і, знаєте, переконала нас у тому, що за такого способу життя синові буде важко вчитися у школі. Минув лише рік. Якісно іншими стали уроки фізкультури – син буквально прагне їх відвідувати. Але головне – щодня він робить зарядку, обтирання, ходить на лижах. Зникли простуди і пригнічений стан, він став бадьорим,

життєрадісним, активним, значно зміцнів фізично. Дякуємо вчителєві!

1. Чи вважаєте ви, що кожній сім'ї, де не приділяється увага фізичному вихованню, слід чекати відвідин вчителя, щоб змінити свою виховну поведінку?

2. Як пропаганда фізичного виховання дітей в сім'ї, що здійснюється багатьма каналами, впливає на життя вашої сім'ї?

3. Що може зробити школа для активізації ролі сім'ї щодо фізичного розвитку дітей?

Ситуація б.

Двері розчинилися, і на порозі з'явилася жінка у поганому настрої, тримаючи за руку здорованя, який опирався: «Валентине Івановичу, візьміть до училища мого телепня. Ніяк не могу примусити його вчитися або працювати...»

– До п'ятого класу син добре вчився, – розповідала мати. – Потім купили йому мопед, потім мотоцикл. І поступово школу він закинув.

– А сам заробив скільки-небудь? – запитую хлопця.

– Ні, звичайно.

1. До формування яких рис характеру спричиняють подібні помилки у вихованні дітей?

2. Назвіть способи і методи стимулювання навчальної діяльності. Наведіть приклади з вашого досвіду.

3. Чи треба враховувати характер, темперамент, вік та інші індивідуальні особливості дітей у процесі стимулювання їх навчання?

Що можуть зробити батьки, щоб, з одного боку, не перешкоджати розвитку інтересу учня до техніки, а з іншого – заохочувати до навчання?

...Здібності дітей... Про них окремі батьки судять з надзвичайною легкістю.

–У мого Володі такі здібності! Він уроки робить на ходу, а з деяких дисциплін зовсім нічого не читає... Але в нього тільки «чотири» і «п'ять». Коли б він учив...

1. За якими ознаками можна судити про наявність в учня здібностей?

2. Наполеглива праця і розвиток здібностей, як вони пов'язані між собою? Наведіть приклади.

3. Проаналізуйте поведінку, звички, інтереси вашої дитини. Якої ви думки про її здібності?

Ситуація 7.

...Раніше у Толі все було гаразд. Я не працювала і дуже багато часу приділяла йому.

Потім пішла працювати, і відразу ж посипались у нас двійки. Приходжу увечері додому, перевіряю уроки – страхіття! Частина не зроблена, а те, що зроблено, треба переробляти – бруд, виправлення.

1. Про які недоліки у вихованні дитини свідчить ця ситуація?

2. Проаналізуйте поведінку своєї дитини. Подумайте, які навички самоконтролю розвинуті добре, а які недостатньо.

3. Які методи доцільно застосовувати для формування у дітей навичок самоконтролю у процесі навчання?

Ситуація 8.

Учень восьмого класу читає підручник з історії і намагається запам'ятовувати основні дати. Батько придивляється до нього і нарешті запитує: «Ну як справи, синку? Ти ось вже цілісіньку годину читаєш одне й те ж». А хлопець і сам, як кажуть, дійшов до ручки: «Я навіть розгубився. Ніби все важливе, але жодна нормальна людина всього цього не запам'ятає».

1. Що ви радите своїм дітям у подібній ситуації?

2. Як часто звертаються до вас діти за допомогою під час приготування уроків? У чому виявляється ця допомога?

3. Що, на вашу думку, треба порадити учневі: повторно прочитати матеріал; скласти план прочитаного, зазначивши головні події та дати; виписати дати, які потрібно запам'ятати.

Проконсультуйтеся з класним керівником, як краще організувати навчання дітей вдома.

III. Заключна частина.

Рефлексія. (7 – 10 хв.)

Батькам пропонується висловити свої почуття, враження від тренінгу. Справдження очікувань. (7-10 хв.)

Якщо очікування справдились, то на стікерах у вигляді квітки батьки пишуть, що саме справдилось та в якій мірі. Приклеюють на малюнок «Квітки» на верхню її частину.

Вправа «Усмішка по колу». (5 хв.). Батькам пропонується завершити роботу усмішкою по колу (Мистецтво ефективного спілкування).

Основним результатом тренінгової програми є сформованість структурних компонентів комунікативної компетентності батьків, що уособлюється у достатньому рівні її сформованості.

Додаток 1 МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОСВІТНІХ ОРІЄНТАЦІЙ БАТЬКІВ

Просвітницька діяльність з батьками має розпочинатися з вивчення їхніх потреб та орієнтацій в освітній сфері. Це буде сприяти: вивченню проблем, з якими стикаються батьки; визначенню форм і змісту освітніх проектів для дорослих, що розробляються на базі навчального закладу; виявленню ініціативної за своєю освітньою позицією групи дорослих, спираючись на яку можна будувати освітній процес; визначенню шляхів і завдань розвитку освітньої установи, на базі яких буде здійснюватися просвіта батьків.

Методику дослідження освітніх орієнтацій батьків можна використовувати і як діагностувальний інструментарій, і, що важливо, як засіб для самоаналізу дорослою людиною своїх потреб і орієнтації, самовизначення освітньої позиції.

Пропонована анкета є одним з можливих варіантів вивчення освітніх потреб батьків.

Опитування батьків доцільно проводити анонімно. Анкета дозволяє визначити проблеми, з якими найчастіше стикаються батьки. Кореляційний аналіз дає можливість виявити взаємозалежності між частотою актуалізації проблеми і ступенем потреби в знаннях, які забезпечують життєдіяльність людини, намітити найбільш позитивні зв'язки. На підставі цього визначається стратегія побудови освіти батьків.

Питання анкети:

1. Вкажіть, будь ласка, як часто ви стикаєтеся з наступними проблемами. Номер відповідної позиції обведіть, будь ласка, кружечком.

№	Проблеми	Часто	Іноді	Зрідка	Ніколи
1	Фінансові труднощі	1	2	3	4
2	Погане самопочуття	1	2	3	4
3	Конфлікти у родині <i>Ваша дитина</i>	1	2	3	4

4	Не слухається Вас	1	2	3	4
5	Погано себе почуває	1	2	3	4
6	Погано вчиться	1	2	3	4
7	Прагне на вулицю	1	2	3	4
8	Не допомагає з хатніми обов'язками	1	2	3	4
9	Не має захоплень	1	2	3	4
10	Вас не влаштовують її інтереси	1	2	3	4
11	Не має справжніх друзів	1	2	3	4
12	Вам здається, що ви винні перед своєю дитиною	1	2	3	4

2. Як ви вважаєте, що в рішенні більшості цих проблем залежить від вас? Номер відповідної позиції обведіть, будь ласка, кружечком.

1 – практично всі; 2 – є те, на що я можу вплинути; 3 – практично нічого.

3. Які особистісні якості вам хотілося б розвинути у своїй дитині? Номери відповідних позицій обведіть, будь ласка, кружечком.

- 1 – доброта, терпимість;
- 2 – ініціативність, самостійність;
- 3 – чесність, правдивість;
- 4 – освіченість, високий рівень культури;
- 5 – відповідальність за себе, за інших;
- 6 – відкритість новому;
- 7 – здатність йти на ризик;
- 8 – прагнення бути корисним Батьківщині;
- 9 – вміння йти на компроміс;
- 10 – самовдосконалення, саморозвиток.

4. У якій мірі ви відчуваєте потребу в знаннях, які забезпечують такі сфери життєдіяльності людини? Висловіть, будь ласка, ступінь потреби в знаннях за 5-бальною шкалою, приймаючи за 5 балів максимальне значення.

№	Сфери життєдіяльності людини	Ступінь потреби в знаннях
1	суспільно-політичне життя	
2	професійно-трудова сфера	
3	законодавство і право	
4	фінанси і економіка	
5	мистецтво і культура	
6	наука і дослідницький пошук	
7	релігійне і моральне життя	
8	передача накопиченого досвіду	
9	спілкування з людьми	
10	виховання і розвиток дітей	
11	самовдосконалення	
12	збереження фізичного здоров'я	
13	охорона природи	

5. *Якби вам довелося скласти для себе освітню програму, які питання викликали б у вас найбільший інтерес? Нумери позицій, які вас цікавлять, обведіть, будь ласка, кружечком.*

- 1 – як допомогти дитині з виконанням уроків;
- 2 – як зробити, щоб дитина менше брехала;
- 3 – як зробити, щоб дитина прибирала у своїй кімнаті;
- 4 – як привчити дитину бути відповідальною;
- 5 – як зробити, щоб дитина захоплювалась серйозною музикою;
- 6 – як допомогти дитині підтягнутися з деяких предметів;
- 7 – як навчити дитину користуватися комп'ютером;
- 8 – як можна разом вчити іноземну мову;
- 9 – як прищепити своїй дитині культурні та національні традиції;
- 10 – як навчити свою дитину бути доброю;
- 11 – як будувати спілкування з вчителями своєї дитини;
- 12 – як вести себе в конфліктних ситуаціях;
- 13 – як навчитися захищати себе в різних небезпечних ситуаціях;
- 14 – як вести здоровий спосіб життя.

- 15 – як залучити дитину до читання, до книг;
- 16 – як спілкуватися з підлітками;
- 17 – як навчити дитину розпоряджатися грошима;
- 18 – в які ігри корисно грати з дитиною;
- 19 – які вистави можна подивитися з дитиною;
- 20 – ваш варіант _____

6. Яким чином ви хотіли б отримати цікаву для вас інформацію. Номери відповідних позицій обведіть, будь ласка, кружечком.

- 1 – самостійно;
- 2 – розмовляючи з друзями, знайомими;
- 3 – у фахівця, консультанта, запрошеного в школу;
- 4 – на батьківських зборах в школі;
- 5 – читаючи газети, слухаючи радіо;
- 6 – переглядаючи телевізійні програми;
- 7 – у батьківських групах за інтересами.

7. Що ви зазвичай відчуваєте, коли стикаєтесь з абсолютно новим для себе знанням? Номер відповідної позиції обведіть, будь ласка, кружечком.

- 1 – цікавість, інтерес;
- 2 – важко сказати;
- 3 – обережність, вичікуваність.

8. Як часто життєві ситуації, поведінка людей, власний стан є для вас приводом для роздумів? Номер відповідної позиції обведіть, будь ласка, кружечком.

- 1 – завжди;
- 2 – часто;
- 3 – іноді;
- 4 – рідко;
- 5 – ніколи.

9. Ваша освітня позиція? Номер відповідної позиції обведіть, будь ласка, кружечком.

- 1 – постійно працюю над собою, розширюю свій кругозір;
- 2 – освічую себе в міру необхідності;
- 3 – думаю, що час навчання у мене вже пройшов.

10. *Вкажіть, будь ласка, з вирішенням якої моральної проблеми ви пов'язуєте своє життя останнім часом?*

11. *Обведіть, будь ласка, кружечком номера суджень, з якими ви згодні.*

1. Я постійно освоюю нові для себе сторони професійної діяльності.
2. Для мене мистецтво є джерелом, що дозволяє по-новому подивитися на реальність.
3. Мені цікавий досвід життя багатьох людей.
4. Мені доводилося в житті міняти професію.
5. Таємнича, містична сторона життя викликає у мене непідробний інтерес.
6. Я вважаю, що моя дитина під час вибору професії має думати про матеріальне забезпечення.
7. Є книги, які серйозно вплинули на мою дитину.
8. Я довіряю тільки власному досвіду.
9. У житті існують моральні закони, тільки люди не завжди бачать їх.
10. Я хочу, щоб моя дитина отримала високий рівень освіти.
11. Моя дитина далеко не така, якою мені хотілося б її бачити.
12. Мені важливо, щоб професія, яку обере моя дитина, була їй дійсно цікава.
13. Я вважаю, що дитина завжди повинна виконувати те, що вимагають від неї батьки.
14. Я вважаю, що моя дитина може багато чого досягти в житті.
15. Я завжди намагаюся допомогти іншій людині.
16. Є така політична партія, принципи і позиції якої я поділяю.
17. Швидше за все, я людина віруюча.
18. Практично всі рішення, прийняті в сім'ї, ми обговорюємо з дітьми.

19. У нашій родині зберігаються і шануються національні традиції.
20. Я хочу бути корисним своїй Батьківщині.
21. На жаль, школа, яку відвідує зараз моя дитина, не сприяє її моральному розвитку.
22. Кожен учень у школі повинен отримати досвід радості від своїх досягнень і успіхів.
23. Я роблю все, що потрібно моїй дитині.
24. Моя дитина сама може впоратися з проблемами, що виникають.
25. Найголовніше для мене в житті – моя дитина.
26. Я дивлюся в світ з надією.

12. Що ви хочете побажати своїй дитині? _____

13. Розкажіть, будь ласка, трохи про себе

ваша стать '1 – чол., 2 – жін.,

ваш вік: _____

освіта: 1 – середня; 2 – середня спеціальна; 3 – вища.

14. Як ви оцінюєте матеріальний стан вашої сім'ї?

- 1 – матеріальне становище відмінне;
- 2 – матеріальне становище середнє;
- 3 – матеріальне становище нижче середнього;
- 4 – матеріальне становище дуже важке.

15. Скільки у вас дітей? _____

16. З якими проблемами в розвитку і вихованні дітей вам найчастіше доводиться стикатися? _____

Дякуємо за співробітництво!

Додаток 2 МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ «ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКИ– ДІТИ»

Автор методики – І.М. Марковська. Методика призначена для діагностики особливостей взаємодії батьків і дітей. Опитувальник дозволяє з'ясувати не тільки оцінку батьків, але й бачення взаємодії в сім'ї з позиції дітей (Марковская, 1999; Марковская, 2005; Олифирович & Зинкевич-Куземкина & Велента, 2006; Чудаєва, 2013, с. 54-62).

Опис методики

Опитувальник має три форми: дитячу, для підлітків, дорослу, по 60 запитань у кожній. Текст опитувальника включає 10 шкал – критеріїв для оцінки взаємодії батьків з дітьми. Кожна шкала варіантів опитувальника для підлітків має однакову кількість запитань (5), окрім двох, які вважаються базовими в батьківсько-дитячих стосунках. Це шкала «автономія-контроль» і «відторгнення-прийняття», до них увійшло по 10 тверджень. Дорослий варіант опитувальника для батьків підлітків теж включає 60 питань і має аналогічну дитячому варіанту структуру.

Шкали опитувальника «Взаємодія батьки – дитина» (ВБД):

1 шкала: невимогливість – вимогливість батьків. Дані цієї шкали показують той рівень вимогливості, який проявляється у взаємодії батьків з дитиною. Чим більша сума балів за цією шкалою, тим більш вимогливий батько або мати, тим більше очікують вони високого рівня відповідальності від дитини.

2 шкала: поблажливість – строгість батьків. За результатами цієї шкали можна судити про суворість заходів, що застосовуються до дитини, про жорсткість правил, встановлюваних у взаєминах між батьками та дітьми, про міру примусу дітей до чого-небудь.

3 шкала: автономність – контроль дитини. Високі показники за цією шкалою свідчать про виражений контроль за поведінкою дитини. Високий контроль може виявлятися у дріб'язковій опіці, нав'язливості, багатьох обмеженнях; низький контроль може приводити до повної автономії дитини, до всездозволеності, яка може бути наслідком або байдужого ставлення до дитини, або наслідком замилювання. Можливо також, що низький контроль пов'язаний зі проявом довіри до дитини або прагненням батьків розвивати її самостійність.

4 шкала: емоційна дистанція – емоційна близькість дитини та батьків. Ця шкала відображає уявлення батьків про те, наскільки близькі стосунки з дитиною. Це пояснюється дзеркальною формою опитувальника, у якій діти оцінюють свою близькість до батьків, своє бажання ділитися секретами з батьками. Порівнюючи дані батьків та дитини, можна судити про точність уявлень батьків, про переоцінку або недооцінку їх близькості з дитиною.

5 шкала: відторгнення – прийняття дитини батьками. Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, їх прийняття або відторгнення особистісних якостей і поведінкових проявів дитини. Прийняття дитини як особистості є важливою умовою сприятливого розвитку дитини, її самооцінки.

6 шкала: відсутність співпраці – співпраця. Наявність співпраці між батьками та дітьми найкраще відображає характер взаємодії. Співпраця є наслідком включення дитини у взаємодію, визнання її прав і гідності. Вона є показником рівності і партнерства у стосунках батьків та дітей. Відсутність співпраці може бути результатом поганих стосунків, авторитарного, байдужого або дуже ліберального стилю виховання.

7 шкала: незгода – згода між дитиною і батьком. Ця шкала теж описує характер взаємодії між батьком і дитиною і відображає частоту і міру згоди між ними в різних життєвих ситуаціях. Використовуючи дві форми опитувальника: дитячу і дорослу, можна оцінити ступінь згоди не тільки за цією шкалою, але й іншими шкалами, так як розбіжності між ними теж

дозволяють побачити відмінності в поглядах дитини і батька на виховну ситуацію в родині.

8 шкала: непослідовність – послідовність батьків. Послідовність батьків є важливим параметром взаємодії, у цій шкалі позначається, наскільки послідовні і постійні батьки у своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, в застосуванні покарань і заохочень і т.д. Непослідовність батьків може бути наслідком емоційної неврівноваженості, виховної невпевненості і т.п.

9 шкала: авторитетність батьків. Результати цієї шкали відображають самооцінку батьків у сфері їх впливу на дитину, наскільки їх думки, вчинки, дії є авторитетними для дитини, про їх силу впливу. Порівняння з даними дитини свідчать про розбіжності оцінок батьківського авторитету. Коли діти дають високу оцінку авторитетності батька, то найчастіше це означає виражене позитивне ставлення до батьків у цілому, тому показники за цією шкалою дуже важливі для діагностики позитивності-негативності ставлення дитини до батьків, як і показники по наступній – 10-й шкалі.

10 шкала: задоволення від стосунків дитини з батьками. Дані десятої шкали свідчать про загальну міру задоволення стосунками між батьками і дітьми, – як з боку батьків, так і дитини. Незадоволення стосунками може свідчити про порушення у батьківсько-дитячій структурі, можливих конфліктах або про стурбованість наявною сімейною ситуацією.

У варіанті опитувальника для батьків дошкільнят та молодших школярів були замінені деякі питання, які виявилися неадекватними для дітей цього віку і замінені дві шкали опитувальника. Замість шкал «незгода-згода» і «авторитетність батька» (7 і 9 шкали) були введені дві нові шкали: 7 шкала: «тривога за дитину», 9 шкала: «виховна конфронтація в сім'ї». Опитувальник пройшов перевірку на валідність і надійність.

Опитувальник «Взаємодія батьків з дитиною»

Варіант для батьків дошкільнят і молодших школярів

Інструкція. Відзначте вашу згоду з наступними твердженнями за 5-бальною шкалою. Оцініть твердження окремо для кожного з батьків у бланку відповідей: літера М – для матері, Б – для батька.

5 – безумовно, так (абсолютна згода);

4 – загалом, так;

3 – і так, і ні;

2 – швидше ні;

1 – ні (абсолютна незгода).

1. Якщо вже я щось вимагаю від нього (неї), то обов'язково доб'юся цього.
2. Я завжди караю його (її) за погані вчинки.
3. Він (вона) сам (а) зазвичай вирішує, який одяг надягти.
4. Мою дитину сміливо можна залишити без нагляду.
5. Син (дочка) може розповісти мені про все, що з ним (з нею) відбувається.
6. Думаю, що він (вона) нічого не доб'ється в житті.
7. Я частіше кажу йому (їй) про те, що мені в ньому (в ній) не подобається, ніж подобається.
8. Часто ми спільно виконуємо хатню роботу.
9. Я постійно турбуюся про здоров'я дитини.
10. Я відчуваю, що непослідовний (на) у своїх вимогах.
11. У нашій сім'ї часто бувають конфлікти.
12. Я б хотів (ла), щоб він (вона) виховував (ла) своїх дітей так само, як я його (її).
13. Він (вона) рідко робить з першого разу те, про що я прошу.
14. Я його (її) дуже рідко лаю.
15. Я намагаюся контролювати всі його (її) дії і вчинки.
16. Вважаю, що для нього (неї) головне – це слухатися мене.
17. Якщо у нього (неї) трапляється неприємності, в першу чергу, він (вона) ділиться зі мною.
18. Я не поділяю його (її) захоплень.

19. Я не вважаю його (її) таким розумним і здібним, як мені хотілося б.
20. Можу визнати свою неправоту та вибачитися перед ним (нею).
21. Я часто думаю, що з моєю дитиною може трапитися щось жахливе.
22. Мені важко буває передбачити свою поведінку стосовно нього (неї).
23. Виховання моєї дитини було б набагато кращим, якби інші члени сім'ї не заважали.
24. Мені подобаються наші з нею (з ним) стосунки.
25. Вдома у нього (у неї) більше обов'язків, ніж у більшості його друзів.
26. Доводиться застосовувати до нього (до неї) фізичні покарання.
27. Йому (їй) доводиться чинити так, як я кажу, навіть якщо він (вона) не хоче.
28. Думаю, я краще нього (неї) знаю, що йому (їй) потрібно.
29. Я завжди співчуваю своїй дитині.
30. Мені здається, я його (її) розумію.
31. Я б хотів (ла) в ньому (ній) багато чого змінити.
32. У прийнятті сімейних рішень завжди враховую його (її) думку.
33. Думаю, що я тривожна мама (тато).
34. Моя поведінка часто буває для нього (неї) несподіваною.
35. Буває, що коли я караю дитину, мій чоловік (дружина, бабуся і т.п.) починають дорікати мені в надмірній суворості.
36. Вважаю, що в цілому правильно виховую свого сина (дочку).
37. Я висуваю до нього багато вимог.
38. За характером я м'яка людина.
39. Я дозволяю йому (їй) гуляти одному (одній) у дворі будинку.
40. Я прагну захистити його (її) від труднощів і неприємностей життя.
41. Я не допускаю, щоб він (вона) помічав (ла) мої слабкості й недоліки.

42. Мені подобається його (її) характер.
43. Я часто критикую його (її) за дрібниці.
44. Завжди охоче його (її) вислуховую.
45. Вважаю, що мій обов'язок захистити його (її) від будь-яких небезпек.
46. Я караю його (її) за такі вчинки, які здійснюю сама.
47. Буває, я мимоволі налаштовую дитину проти інших членів сім'ї.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з ним (з нею).
49. Мені доводиться змушувати його (її) робити те, що він (вона) не хоче.
50. Я прощаю йому (їй) те, за що інші покарали б.
51. Мені б хотілося знати про нього (про неї) все: про що він (вона) думає, як ставиться до своїх друзів і т.д.
52. Він (вона) сам (а) обирає, чим займатися вдома у вільний час.
53. Думаю, що для нього (неї) я найближча людина.
54. Я схвалюю його (її) поведінку.
55. Я часто висловлюю своє невдоволення ним (нею).
56. Беру участь у справах, які придумує він (вона).
57. Я часто думаю, що хтось може образити його (її).
58. Буває, що докоряю і хвалю його (її) за одне і те ж.
59. Трапляється, що якщо я кажу йому (їй) одне, то чоловік (дружина, бабуся та ін.) навмисно говорить навпаки.
60. Мені здається, мої стосунки з дитиною кращі, ніж у сім'ях більшості моїх знайомих.

Опитувальник «Взаємодія батьків з дитиною».

Варіант для підлітків.

Інструкція. Відзначте вашу згоду з наступними твердженнями за 5-бальною шкалою.

5 – безумовно, так (абсолютна згода);

4 – загалом, так;

3 – і так, і ні;

2 – швидше ні;

1 – ні (абсолютна незгода).

1. Якщо вже він (вона) чогось вимагає від мене, то обов'язково доб'ється цього.
2. Він (вона) завжди карає мене за мої погані вчинки.
3. Я рідко говорю йому (їй), куди іду і коли повернуся.
4. Він (вона) вважає мене цілком самостійною людиною.
5. Можу розповісти йому (їй) про все, що зі мною відбувається.
6. Він (вона) думає, що я нічого не досягну в житті.
7. Він (вона) частіше помічає в мені недоліки, ніж переваги.
8. Він (вона) часто доручає мені важливі і важкі справи.
9. Нам важко досягти взаємної згоди.
10. Іноді він (вона) може дозволити те, що ще вчора забороняв (вона).
11. Я завжди враховую його (її) точку зору.
12. Я б хотів (ла), щоб мої майбутні діти ставилися до мене так само, як я до нього (до неї).
13. Я рідко роблю з першого разу те, про що він (вона) мене просить.
14. Він (вона) мене рідко лас.
15. Він (вона) намагається контролювати всі мої дії і вчинки.
16. Вважає, що головне – це слухатися його (її).
17. Якщо у мене трапляється щось погане, в першу чергу, я ділюся з ним (з нею).
18. Він (вона) не розділяє моїх захоплень.
19. Він (вона) не вважає мене таким розумним і здібним, як йому (їй) хотілося б.
20. Він (вона) може визнати свою неправоту та вибачитися.
21. Він (вона) часто йде у мене на поводу.
22. Ніколи не скажеш напевно, як він (вона) поставиться до моїх слів.
23. Можу сказати, що він (вона) для мене авторитетна людина.
24. Мені подобаються наші з нею (з ним) стосунки.
25. Удома він (вона) дає мені більше обов'язків, ніж у сім'ях більшості моїх друзів.
26. Буває, що застосовує до мене фізичні покарання.

27. Навіть якщо я не хочу, мені доводиться робити так, як бажає він (вона).
28. Вважає, що він (вона) краще знає, що мені потрібно.
29. Він (вона) завжди мені співчуває.
30. Мені здається він (вона) мене розуміє.
31. Він (вона) хотіла б у мені багато чого змінити.
32. При прийнятті сімейних рішень він (вона) завжди враховує мою думку.
33. Він (вона) завжди погоджується з моїми ідеями і пропозиціями.
34. Ніколи не знаєш, що від нього (неї) очікувати.
35. Він (вона) є для мене еталоном і прикладом у всьому.
36. Я вважаю, що він (вона) правильно виховує мене.
37. Він (вона) багато вимагає від мене.
38. За характером він (вона) м'яка людина.
39. Зазвичай він (вона) мені дозволяє повертатися додому, коли я захочу.
40. Він (вона) прагне відгородити мене від труднощів і неприємностей життя.
41. Він (вона) не допускає, щоб я помічав його (її) слабкості і недоліки.
42. Я відчуваю, що йому (їй) подобається мій характер.
43. Він (вона) часто критикує мене за дрібниці.
44. Він (вона) завжди з готовністю мене вислуховує.
45. Ми розходимося з ним (з нею) у дуже багатьох питаннях.
46. Він (вона) карає мене за такі вчинки, які робить сам (вона).
47. Я поділяю більшість його (її) поглядів.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з ним (з нею).
49. Він (вона) часто примушує мене робити те, що мені не хочеться.
50. Прощає мені те, за що інші покарали б.
51. Він (вона) хоче знати про мене все: про що я думаю, як ставлюся до своїх друзів і т.п.
52. Я не раджуся з ним (з нею), з ким мені дружити.
53. Можу сказати, що він (вона) – найближча для мене людина.
54. Він (вона) весь час висловлює невдоволення мною.
55. Думаю, йому (їй) подобається моя поведінка.

56. Він (вона) бере участь у справах, які придумую я.
 57. Ми по-різному з ним (з нею) уявляємо моє майбутнє життя.
 58. Однакові мої вчинки можуть викликати в нього (неї) то осуд, то похвалу.
 59. Мені хотілося б бути схожим на нього (неї).
 60. Я хочу, щоб він (вона) завжди ставився (-лась) до мене так само, як зараз.

Рєєстраційний бланк

	Б	М		Б	М		Б	М		Б	М	Шкала			
												Б	М		
1			13			25			37			49		1	
2			14			26			38			50		2	
3			15			27			39			51		3	
4			16			28			40			52			
5			17			29			41			53		4	
6			18			30			42			54		5	
7			19			31			43			55			
8			20			32			44			56		6	
9			21			33			45			57		7	
10			22			34			46			58		8	
11			23			35			47			59		9	
12			24			36			48			60		10	

М – відповіді мами
 Б – відповіді батька

Шкали:

1. Невимогливість – вимогливість
2. М'якість – строгість
3. Автономність – контроль
4. Емоційна дистанція – близькість
5. Відкидання – прийняття
6. Відсутність співпраці – співпраця
7. Незгода – згода
8. Непослідовність – послідовність
9. Авторитетність батька
10. Задоволеність стосунками з дитиною (з батьком).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акоюн Л. Програма взаємодії з родиною // Вихователь-методист дошкільного закладу. – К., 2009. – №11. – С. 4-16.
2. Алексєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка; 13.00.07 – теорія і методика виховання; ПІВ НАПН України. – К., 2017. – 573 с.
3. Балл Г.А., Бургин М.С. Анализ психологического воздействия и его педагогическое значение // Вопросы психологии. – 1994. – № 4. – С. 56-66.
4. Балл Г.О. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Кн. для вчителя / За ред. Г.О.Балла, О.В. Киричука, Р.М. Шамелашвілі. – К.: ІЗМН, 1997. – 136 с.
5. Батьківство в радість: тренінговий курс з формування батьківської компетентності / Програма «Родина для дитини» в Україні; ПООД АПН України ; ДСССМ ; Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді / Г.М. Лактіонова (авт.-упоряд.), І.Д. Зверєва (авт.-упоряд.). – Вид. 2-ге, перер. і доп. – К.: Фенікс, 2009. – 360с.
6. Безрукова А. Сутність, складові та формування педагогічної культури батьків / А. Безрукова // Молодь і ринок. – 2016. – № 2. – С. 122-126.
7. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
8. Болтівець С.І. Психогігієнічні норми особистісного розвитку учнів: мовленнєвий аспект // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К., 2003. – Т. 5. Ч. 4. – С. 57-69.
9. Браун-Галковська, М. Домашня психологія: Подружжя. Діти. Родина : Пер. з польск. / М. Браун-Галковська. – Львів: Свічачо, 2000. – 175 с.
10. Букина Н.Н. Образование родителей в контексте неформального подхода // Человек и образование. – 2009. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-roditeley-v-kontekste-neformalnogo-podhoda>
11. Веремей Л.Ф. Маленькі таємниці виховання дитини в українській родині. – К.: Поліграф Консалтинг, 2004. – 89 с.
12. Винникотт Д.В. Разговор с родителями: учебник. – М.: Класс, 1995. – 112 с.
13. Вражнова А.С. Активные формы сотрудничества классного руководителя с родителями учащихся. 2018. URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017032217>

14. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как?. [2-е изд., испр. и доп]. – М.: ЧеРо, 2004. – 240 с.
15. Глосарій Європейського простору вищої освіти / авт.-укл.: І.І. Бабин, В.А. Ликова, І.Г. Павлова, М.В. Яковлева; за заг. ред. О.Я. Чебікіна. – Одеса: Видавець М.П. Черкасов, 2011. – 212 с.
16. Головнева Н.А., Домашенко А.С. Работа с родителями как важнейшее направление деятельности образовательной организации в современном социуме // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 4. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20725>
17. Горностай П.П. Рольова компетентність і адаптивність особистості / П.П. Горностай // Гімназія на зламі століть: Практико-зорієнтов. посібн. – К., 1999. – С. 116-123.
18. Грицкова Ю.В Основні форми просвітницької роботи з батьками у другій половині ХХ сторіччя // Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports, 2006. – Вип. 12. – С. 49-53.
19. Гросс-Ло Кристина. Родители без границ: секреты воспитания со всего мира; [пер. с англ. Екатерины Колябиной]. – М.: Синдбад, 2014. – 366 с.
20. Гурнік Л. Використання традиційних та нетрадиційних форм взаємодії із батьками дітей дошкільного та молодшого шкільного віку // Вісник № 14 кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти РОІППО за 2014 рік. – Рівне, 2014. – С. 4-23.
21. Диагностика семьи. Методики и тесты: Учебное пособие по психологии семейных отношений; под ред. Д.Я. Райгородского – Самара: Изд. Дом БАХРАХ-М, 2004 – 736 с.
22. Евдокимова Е.С. Непрерывное образование родителей как фактор сохранения и развития семейной культуры / Е.С. Евдокимова // Грани познания. – 2014. – №7(34). – С. 22-27.
23. Етапи підготовки та проведення батьківських зборів: метод. поради. URL: <https://vseosvita.ua/library/etapi-pidgotovki-ta-provedenna-batkivskih-zboriv-38896.html>
24. Ефективне батьківство: тренінг для батьків. URL: <https://naurok.com.ua/trening-dlya-batkiv-efektivne-batkivstvo-25308.html>
25. Захаров В.П., Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 56 с.
26. Збірник анкет для батьків: Затверджено рішенням експертної комісії НМЦ практичної психології і соціальної роботи КУ імені Бориса Грінченка від 15 грудня 2015 р. (реєстраційний № ЕДП

- 24/1912). – К., 2015. URL: <https://vseosvita.ua/library/zbirnik-anket-dla-batkiv-165457.html>
27. Індивідуальні консультації. На допомогу куратору гімназії. URL: <http://pedagogi.org/na-dopomogu-kuratoru-gimnaziyi.html?page=106>
  28. Іова В.Ю., Красномоєць Л.В. Інноваційні методи виховання. Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: П.П. Мошак М.І., 2006. – 192 с.
  29. К. де Віт. Співпраця між школою і батьками. У інтересах дитини / К. де Віт // Постметодика. Нідерландська освіта. – 2009. – № 5-6 (89-90). – С. 69-76.
  30. Карамушка Л.М. Ділова гра / Словник-довідник термінів з конфліктології. – Київ; Чернівці, 1995. – С. 66-67.
  31. Карамушка Л.М. Психологія управління закладами середньої освіти. – К.: Ніка-центр, 2000. – 332 с.
  32. Карнаухова М.В. Психолого-педагогическое просвещение как фактор развития педагогической культуры родителей // Педагогическая наука: история, теория, практика. – 2008 – №12. – С. 170-176.
  33. Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. Навчання батьків у школі: яким йому бути в сучасних умовах? // Довідник директора школи. – 2015. – №7-8. – С. 24-35.
  34. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування: Метод, рек. / Упоряд. Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверева, Л. Старикова. – К.: Наук. світ, 2001. – 37 с.
  35. Кондрацька Н.М., Клепач М.М., Шабловська А.Р. Психолого-педагогічна освіта як фактор розвитку педагогічної культури батьків // Технології навчання – 2015. – №14. – С. 65-72.
  36. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. К., 2012. – 13 с.
  37. Кузьмінська Ю. Ян Амос Коменський – основоположник нової прогресивної педагогічної системи, великий гуманіст і мислитель / Ю. Кузьмінська // Педагогічний часопис Волині. – 2016. – № 2. – С. 34-40.
  38. Кузьмінський А.І. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
  39. Лаппо В. В. Основи етнопедагогіки: Навчальний посібник / В.В. Лаппо. – Івано-Франківськ : Плай, 2012. – 313 с.
  40. Лемко Г.І. Спілкування як принцип взаємодії батьків і дітей. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2009/Pedagogica/39692.doc.htm

41. Ліщук В.С. Школа сімейного виховання: Посіб. для батьків дошкільників та соц. педагогів / Під заг. ред. Г.М. Лактіонової та ін. – К.: ВКТФ «Кобза», 2002. – 107 с.
42. Лопатина О.О. Родинне виховання: 32 уроки доброти. / О. Лопатина, М. Скребцова. – Харків: Основа: Тріада+, 2007. – 156 с.
43. Любчак Л.В. Родинна педагогіка: Курс лекцій: Посібник. – 2-е вид., доп. / Л.В.Любчак. – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2012. – 150 с.
44. Маленкова Л.И. Педагоги, родители, дети: метод, пособ. для воспитателей, классных руководителей. – М.: Пед. общ-во России, 2014. – 307 с.
45. Манифест гуманной педагогики. 17 июля, 2011. URL: <http://gumannaja-pedagogika.ru/about>.
46. Маркова А.В. Педагогическое просвещение родителей по вопросу гуманных взаимоотношений с детьми / А.В. Маркова, И.Л. Беккер // Известия ПГПУ. – 2007. – № 3 (7). – С. 216-220.
47. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. – СПб.: Речь, 2005. – 150 с. URL: https://www.phantastike.com/family_therapy/trening_vzaimodeystviya_s_detmi/pdf/.
48. Марковская И.М. Опросник для изучения взаимодействия родителей с детьми // Семейная психология и семейная терапия. 1999. – № 2. – С. 94-108.
49. Методичні рекомендації з проведення тренінгових занять для підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко [та ін.]; за ред. Л.М. Карамушки. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – 49 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712898>
50. Методичні рекомендації по роботі з батьками. 2019. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-po-roboti-z-batkami-128043.html>
51. Мистецтво ефективного спілкування з дитиною: тренінг з батьками. URL: https://docs.google.com/document/edit?hgd=1&id=1f6NSHgqyL6y_5my6KNE0abNrdgqfCTG19pR1eR5LRIys
52. Михайлюк І.В. Діалогічна компетентність як невід’ємна складова професійної компетентності психолога // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, Вип. 11. – С. 202-207.
53. Нагула О. Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини // Вісник Національної академії Державної прикор-

- донної служби України. – 2012. – Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_44.
54. Некомпетентная семья. URL: <http://www.pro-rebenka.ru/psihologija-detskogo-vorovstva/23-nekompetentnaja-semja.html>
  55. Некрасов А., Гейжан Н. Проектируем семью. Семейведение. – М.: АСТ, 2012. – 319, (1) с.
  56. Некрасов А. Семья. Энциклопедия счастливой жизни. – М.: АСТ: Полиграфиздат, 2010. – 639 с.
  57. Образование родителей и школа: Учеб.-метод. пособие / Под ред. Л.Г. Петряевской. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 120 с.
  58. Огієнко О.І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина ХХ століття) : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – 2009. – 45 с.
  59. Олифинович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.
  60. Організація просвітницької роботи з батьками дошкільників: Збірка / За ред. Гурець М.М., Скрипа А.В. – Глухів: Відділ освіти Глухівської міської ради, 2015. – 62 с.
  61. Оржеховська В.М., Кириченко В.І., Ковчанич В.Г. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: навчальний практико-зорієнтований посібник. – Х.: Точка, 2007. – 192 с.
  62. П'ять мов любові до дитини. Матеріал з книги Г. Чепмена «П'ять мов любові». URL: <http://chobd.ck.ua/index.php/298-main/psikholog/batki-povinni-znati/2744-pyat-mov-lyubovi-do-ditini>
  63. Поліщук В.М. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. – Вид. 3-тє, виправ. – Суми: Університетська книга, 2010. – 352 с.
  64. Помощь родителям в воспитании детей: [Сборник]: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Пилиповского В.Я. – М.: Прогресс, 1992. – 254 с.
  65. Поняття про інтерактивні техніки та їх роль у реалізації технологічного підходу в роботі організаційних психологів. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-7476.html>
  66. Постовий В.Г. Сім'я і школа: проблеми виховання дітей: [посібник] / В.Г. Постовий, О.А. Невмержицький; МОН України, АПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова [та ін.]. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 355 с.
  67. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. – К.: Освіта, 1994. – 64 с.

68. Програма формування педагогічної культури батьків / В. Г. Поставий [та ін.] ; ред. В. Г. Поставий; ДЦССМ, ІПВ АПН України. – К.: [б. в.], 2003. – 108 с.
69. Радчук Г.К., Тіунова О.В. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків : навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 120 с.
70. Рацул А. Проблема сімейного виховання в педагогічній концепції А.С. Макаренка // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 12. – С. 255-261.
71. Родинне виховання: сучасні підходи / [упоряд.: Т. Вороніна, О. Мельник]. – К.: Шк. світ, 2010. – 109 с.
72. Родинне виховання: Школа і сім'я – виховуємо разом: [посібник] / [упоряд.: О. Хромова, Т. Бишова]. – К.: Шк. світ, 2007. – 99 с.
73. Романовська Д.І., Собкова С.П. Психологічний супровід організації роботи з батьками в освітніх навчальних закладах. Методичний посібник / Д.І. Романовська, С.П. Собкова. – Чернівці: Технодрук, 2003. – 102 с.
74. Сагуйченко В.В. Сім'я і школа: Соціальне партнерство / В.В. Сагуйченко // Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka. 29.06.2015 – 30.06.2015, Gdansk, Polska. – С. 99-101.
75. Сім Я або виховання в родині: навч. посіб. для студ. пед. спец. унівтів з теорії та практики родин. виховання. / уклад. Шевчук М.О., Осаволок О.А., Семенець Л.Г.; Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин: РВВ НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 112 с.
76. Складові комунікативної компетентності педагога. URL: <http://osnova.com.ua/news/685>
77. Стереотипи у взаємодії з дитиною. URL: <http://zolutuy-prominets-16.klasna.com/uk/site/stereotipi-u-vzaemodiyi-z.html>
78. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1978. – 376 с.
79. Товкач І.Є. Хочу бути мамою, хочу бути татом. Навч. – метод. посібник / І.Є. Товкач. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 368 с.
80. Удалова А.С. Социальное партнерство семьи и школы // Народное Образование. – 2014. – № 3. – С. 135.
81. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / К.Д. Ушинський; упоряд. О.Т. Губко. – К.: Радянська школа, 1974. – 151 с.
82. Федяєва В.Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX-XX століття) / В. Л. Федяєва. – Херсон: РІПО, 2010. – 347 с.

83. *Форми і методи педагогічної активізації батьків*. За ред. Царик Л.П. – К., 2012. – 64 с.
84. Хайсарова Г.М. Роль педагогической культуры родителей в гендерном воспитании детей // Педагогика. – 2014. – № 1. – С. 54-59.
85. Холодкова О.Г., Кабанченко Е.А. Особенности психологической компетентности родителей подростков // Мир науки, культуры, образования. – 2018. – 4 (71). – С. 358-361.
86. Хрусталькова Н.А. Как стать педагогически компетентным родителем? Учебное пособие. – Пенза, 2008. – 75 с.
87. Цуркан Т.Г. Організація педагогічної просвіти батьків в умовах сучасної школи // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2014. – Вип. 16. – С. 183-194.
88. Черкашина І. Індивідуальна робота з батьками (з досвіду роботи Новомиколаївської ЗОШ І-ІІІ ступеня). URL: <https://naurok.com.ua/individualna-robota-z-batkami-z-dosvidu-roboti-83894.html>
89. Чудаєва Н.В. Програма соціально-психологічного тренінгу «Батьки і діти – мистецтво спілкування». – Умань: ПП Жовтий, 2013. – 78 с.
90. Шахов В. І. Психологічні технології підготовки фахівців соціальної професії. 2015. URL: http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/3813/009_V.I.Shakhov.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
91. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания. – СПб.: Питер, 2005. – 366 с.
92. Яценко Т.С. Активне соціально-психологічне навчання: теорія, процес, практика: навч. посіб. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2002. – 792 с.
93. European Association for the Education of Adults. URL: <http://www.eaea.org>.

Навчально-методичне видання

Паскевська Юлія Анатоліївна
Щербина Дар'я Володимирівна

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРОСВІТИ БАТЬКІВ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ, ПОЗАШКІЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ**

Методичні рекомендації

Видано державним коштом.
Продаж заборонено.

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.І. Денисенко*
Оформлення обкладинки *А.С. Дудник*

Формат 60x84 ¹/₁₆.
Обл. вид. арк. 4,5. Зам. № 722-14.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua